

«THE STAGES OF ECONOMIC GROWTH»

Assistant of Sociology
by **Özer OZANKAYA**

INTRODUCTION

It is proposed in this study to examine the reliability of W. W. Rostow's well known thesis, the stages of economic growth, by means of a) general sociological theory and b) a summary review of historical modernization experiences of Turkey and Japan.

W. W. Rostow is professor of Economic History at Massachusetts Institute of Technology and Chairman of the Planning Council of the State Department. He was a Rhodes Scholar at Balliol College from 1936 to 1938. He taught at Columbia 1940 - 41, lectured at both Oxford and Cambridge and became professor of economic history at MIT. He is the author of **The American Diplomatic Revolution, Essays on the British Economy, The Growth and Fluctuation of the British Economy 1790 - 1850** (co - author), **The Dynamics of Soviet Society** (co - author), **The Prospects for Communist China** (co - author), **American policy in Asia, A Proposal Key to Effective Foreign Policy** (co - author), **The Process of Economic Growth, The Emerging Nations, Their Growth and United States Policy** (co - author), and **The Stages of Economic Growth : A Non - Communist Manifesto**.

Rostow's thesis of the stages of economic growth (1) came at a time (first in 1956 as «the take - off into self - sustained growth», and then in 1960 in a more elaborated form) when the two - thirds of the world population have already been concerning themselves constantly and seriously with the ways and means of economic development, the concrete example of which they found in the

(1) Walter W. Rostow, *The Stages of Economic Growth : A Non - Communist Manifesto*, (Cambridge University Press, 1960).

Western European and Northern American countries. Rostow's thesis has been widely read and discussed all over the world, perhaps because it claimed to meet the wishes of men of every country to be able to make predictions concerning the ways and means and duration of economic and social development.

Rostow conceives of society as an interacting organism. He rejects the argument that social changes are the results of economic changes; on the contrary, he believes that economic changes are the results of causes of social origin as well as of narrowly economic causes.

His thesis of the stages of economic growth is based on two main propositions :

1. There are regularities common among all cases of economic development. The development of every society from traditional state to industrialized state shows common features which permit generalizations concerning the transition process. They are the inherent implications of the industrialization process.

2. This development, in any society, follows five distinguishable and consecutive stages : The Traditional Society, Preconditions for Take - off, the Take - off, The Economic Maturity, and The Age of High Mass - Consumption.

The first proposition is not a novelty. Many studies on the transition from traditional state to industrial conditions have shown that all cases of economic development have some common features. Otherwise it would not be meaningful even to talk about economic development as a general concept, and to believe that an industrial society could be compatible with «any set of values, any institutional structure and any governmental system» would be a grave mistake (2).

It is the second proposition that constitutes the really original side of Rostow's argument. The idea that economic development everywhere will proceed through five distinguishable, consecutive stages, will, when and if proved to be reliable, certainly make the past more understandable, and the future more manageable for governments and social and economic planners everywhere.

(2) Talcott Parsons, *The Social System*, (Free Press of Glencoe, Illinois, 1960), p. 161.

The method Rostow applies in his thesis is that of generalizations drawn from case histories of nine countries.

The reliability of his thesis is questioned, for the reliability of any thesis is a necessary prerequisite for its validity: «unreliable instruments always lack validity» (3).

In this study we will limit the reliability problem by means of the following two questions:

A. Does Rostow's thesis take into consideration all the relevant factors? This is a major prerequisite of reliability.

B. Do the events of economic development, in fact, fall into such consecutive and distinguishable stages?

When we examine Rostow's thesis more closely, we discover that this is rather a taxonomy of some of the events accompanying economic development, plus the assignment of these events into certain stages (4).

In this respect we find in Rostow's thesis the following serious shortcomings:

1. Rostow only mentions the basic characteristics of traditional state of societies, but he does not explain the internal structure and functioning of them. However, it appears necessary to know them if we are to understand the entrance of traditional society upon economic growth. The character of the traditional society is the first element determining the nature of the transitional process. It is therefore, necessary to have a better understanding of this stage of a society (5).

2. Also wanting is Rostow's explanation of the appearance of the pre-conditions for further economic and social development

(3) Hans L. Zetterberg, *On Theory and Verification in Sociology*, (New York: The Tressler Press, 1954), p. 43.

(4) A similar perception of Rostow's thesis is that of William N. Parker, in his review in *The American Economic Review*, 1958-59, Vol. 50, pp. 1058-59.

(5) Some reviewers, e. g., Henri Baudet and J. H. Van Stuijvenberg, have shown that Rostow has a painful shortage of psychological insight and that he neglects almost all of the contributions of modern anthropology. «His way of thinking» say these reviewers «is determined by his age and environment, refuting tradition and traditional structures as obstructive to modernization.» For the English summary of the review, see: *The Journal of Economic Abstracts*, July 1963, Vol. I, No. 3, pp. 345-6.

in traditional society, the main characteristic of which is stagnation. The entrance of such a society upon a process of technological innovation and economic development is explained in Rostow's thesis, merely as a result of the intrusion of more advanced societies: Says he: «There is no doubt that without the affront to human and national dignity, caused by the intrusion of more advanced powers, the rate of modernization would have been much slower than, in fact, it has been» (6).

When he is faced with the question of how these «more advanced» societies did emerge from their own traditional state, Rostow puts them also into this general case, that is, «a society modernizing itself in a nationalist reaction to intrusion or the threat of intrusion from more advanced powers abroad» (7). The reason why Britain has entered into the take-off stage before any other contry, was, according to Rostow, because of her «experience of freeing itself from the Church in Rome, and from the Spanish power that backed it in the 16th century; the phase of relatively spacious Elizabethan nationalism, ... to break Britian free of... quasi-colonial relation to Dutch ...» (8).

This is, to our opinion, an oversimplification of the process of social change. More substantial elements are involved in it. Such an explanation does not help us to understand why, for example, many colonial or semi-colonial areas have been so slow to escape their sub-ordination, despite their close contacts with Westerners? To understand this, we must look at the sociological and social-psychological elements involved in the problem. The answer lies most specifically in fact in the character of value-committments of a society and in its social structure, rather than in their contacts with the more advanced societies.

A short, comparative review of Turkish and Japanese examples helps much to understand this process. As we shall see at some length, the Ottoman Empire which preceded Turkish Republic became aware of its weaknesses before the Western Europe since the very beginning of the 18th Century. From that time on, the main preoccupation of the ruling elite has been how to put the

(6) W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth... op. cit.*, p. 28.

(7) *Ibid.*, p. 34.

(8) *Ibid.*, p. 34.

state in line with the West. It had large common frontiers with the West. It had large Christian peoples within its territories. From the 16th Century on, Ottoman ports were wide open as a result of a contemptuous condescension by the Sultan Suleiman the Magnificent to the European traders.

And yet Turkey is still an «underdeveloped country» today. The whole story can be summed up in the fact that the ultimate value commitment of the Ottoman Empire has remained, throughout its history, one of advancing and later defending Islam. It had nothing to learn from the Christian Europe which was, they thought, sunk into the darkness of barbarianism. That is why the Muslim Turks have remained closed for centuries to any invention or innovation that has originated in Christian countries. They stayed away from the professions of artisans and merchants, because the Christian people, living next to them, were engaged in them. The stigma of infidel had become attached to these occupations. And there has not been a strong indigenous merchant and artisan class (8/A).

As to Japan, from the 17th until the 19th century she has followed policy of seclusion. Her contacts with the West were in contrast to those of the Ottoman Empire, through the narrow mouth of a bottle, namely through dutch traders contained in one single port. But in this country we see the disruption of traditionalism and the appearance of economic innovations from the very 14th century on. Although the Tokugawa feudalism (1600 A. D. - 1868 A. D.) deliberately tried to freeze the society in order to perpetuate its power, the internal elements of social and economic change continued to exert their roles. And Japan could become an economically developed country.

The facts that there was not ultimate commitment to the advance of a religion, such as Islam in Turkey during the Ottoman

(8/A) On this point, for example, Ahmet Mithat Efendi, the Turkish *Encyclopedist* of the 19th century, wrote the following, in 1880 : «Our history shows that we have been a military nation from our very beginning... and though there have been some developments in commerce and industry, these have been largely the works of non-Muslim parts of us... While the development of industry and commerce is possible only in peace, very few years of peace we have lived in our history.» Quoted in Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, (The Development of Economic Thought in Turkey) Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını (Ankara, 1962), pp. 47-48.

period, that there existed an indigenous merchant and artisan class and that there was not an alienation from the culture of other societies go far to explain the success of Japan in her industrialization.

3. A third shortcoming of Rostow's thesis is its lack of consideration for the sharp differences between the industrialization strategies of different modernizing elites. The political setting of the industrialization process is shaped by the «way of life» of different elite structures (9). This aspect of the economic development must have been reckoned with in a thesis that claims to be a «dynamic theory of production» (9/A).

4. In the fourth place, Rostow's thesis does not take into consideration the contributions of social and political sciences to the understanding of the differences involved in the timing of economic development. Thus the population explosion, the rising expectations of the masses, the impacts of the mass communication media and of advanced technology, the social justice and welfare-state considerations and increased mass participation in government, are the important elements counting in the economic development of developing countries, in the 20th century.

In our case histories we see that Japan could escape many of the difficulties rising from these factors, whereas Turkey has yet to overcome them.

On the last two points, Professor Hansjörg Siegenthaler from the University of Zurich, Switzerland, has the following to say: «Trying to press the diverse processes of economic growth into a uniform pattern seems, on the whole to be a rather doubtful undertaking, particularly in the political field. What happens in the same historical period in economies on entirely different levels of development may be more closely related than what happens in economies of the same «stage» of development in entirely different historical periods, e. g., in Bismark's Germany and Nasser's Egypt» (10).

(9) See : Clark Kerr et. al., *Industrializm and Industrial Man*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1960).

(9)/A) Rostow, *The Stages of Economic Growth...*, *op. cit.*, p. 12.

(10) Review of *The Stages of Economic Growth*, appeared in *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft*, quoted from *The Journal of Economic Abstracts*, July, 1963, Vol. I, No. 3, p. 365.

As to the second proposition of Rostow, that is, his assignment of the events accompanying economic development into consecutive stages, we find sociologists, economists, and economic historians who have studied some of Rostow's case histories, to be in sharp disagreement with him. We shall therefore, give place at some length to the arguments of these scholars and also we shall investigate whether such a chronological order exists in the emergence of those events in Turkish and Japanese transformation.

In view of the above considerations our study will be organized in the following three parts :

Part I will include the statement of Rostow's thesis. In part II logical analysis of Rostow's thesis and sociological aspects of economic development, such as (a) structure and functioning of a traditional society, (b) factors of change in traditional society, (c) elements of change in traditional society, will be presented.

Part III will include the case histories of Turkish and Japanese modernization and the conclusions of this study

I. ROSTOW'S THESIS

In the transition of any traditional society into a period of economic growth, Rostow identifies five successive stages: 1. Traditional state; 2. Preconditions for take-off; 3. The take-off; 4. The drive toward maturity; and 5. The stage of high mass consumption.

1. **The traditional society** is one with primitive and limited production methods, a predominantly rural economy, a pre-scientific world view, a hierarchial social structure and little social mobility, a fatalistic value system, and regional and local political gravity (11). In the appearance of change and economic development in traditional societies the most important single factor has been a reactionary nationalism against foreign intrusion or the threat of such an intrusion.

2. **The period of the establishment of the pre-conditions** witnesses the spread of education, the acceptance of economic progress as possible and good, the appearance of banks and other

(11) W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth... op. cit.*, pp. 4-5.

institutions necessary for the mobilization of resources. But three changes are of special importance during this period: a) the establishment of an effective centralized national government, this condition being a decisive aspect of this period; b) an increase in agricultural productivity to provide more food for the increasing urban population, larger markets for industrial goods, and larger supply of loanable funds for the modern sector; c) the establishment of social overhead capital which receives a very high proportion of total investment during this period, in order to provide a viable base for modern industry. The special characters of these investments require that the role of government in this period be very important. In short, the central government has the task of leading the way through the whole spectrum of national policy from tariffs to education and public health.

The implications of this period include the following: the occupational structure of the population must shift from one 75 percent or more agricultural to one having predominance for secondary and tertiary sectors; the increase in the scale of society: the society must orient itself toward a national and international setting, instead of local and regional one; and changes must come in the sphere of value commitments to value men not according to their acquired status, but to their individual ability.

All these changes come gradually, so that in this period the old and the new persist side - by - side, in the society (12).

3. **The period of take - off** is the «decisive interval... when growth becomes a normal condition.» «the interval when the old blocks and resistances to steady growth are finally overcome.» (p. 7). Three important changes characterize this period: a rise in the investment rate «from, say, 5 percent of the national income to 10 percent or more» (p. 39); the development of one or more substantial manufacturing sectors with a high rate of growth which provides stimulus to the other sectors of the economy: they are called «leading sectors»; and the «existence or quick emergence» of a favorable political, social and institutional framework.

Concerning sources of entrepreneurship which must emerge during this period with significant power Rostow identifies, in addition to an appropriate value system, two further conditions:

(12) *Ibid.*, pp. 6-7 and Chapter 3.

«the new elite must feel itself denied the conventional routes to prestige and power by traditional... society,» and «the traditional society must be sufficiently flexible (or weak) to permit its members to seek material advance (or political power) as a route upwards» (13).

The emergence of such an entrepreneur class must be preceded or accompanied by radical changes in agricultural techniques and market organization. A class of farmers is required, «willing and able to respond to the possibilities of new techniques, landholding arrangements,» etc (14).

While Rostow does not state any time limit for the pre-conditions period, he believes that the take-off occurs within «a decade or two» or at least within a «quarter-century» or «several decades.» The dates given for nine countries cover periods from 17 to 30 years (15). «In non-economic terms, the take-off usually witnesses a definite social, political, and cultural victory of those who would modernize the economy over those who would either cling to the traditional society or seek other goals, but, because nationalism can be a social solvent as well as a diversionary force, the victory can assume forms of mutual accommodation rather than the destruction of the traditional groups by the more modern» (16).

4. The drive to maturity : The take-off period is followed by a stage when the economy reaches the technical versatility to produce not everything but anything it chooses to, though geographically it may lack the resources. To reach at such technical and economic maturity occupies about 60 years from the time take-off begins.

By the time of maturity the working force has undergone further changes : the rural working force drops «in many cases» to 20 percent of the total working population. Not only urban population grows, but also the number of office and semi-skilled workers, of highly trained technicians and professionals increases. «This is a shift from those who lay railway tracks or peddle steel, or handle rather crudely masses of unskilled labor, to those who

(13) *Ibid.*, p. 51.

(14) *Ibid.*, pp. 51 - 52. The take-off is discussed on pp. 7 - 8 and in Chapter 4.

(15) *Ibid.*, pp. 8, 9, and 38.

(16) *Ibid.*, p. 58.

design or handle complex machines, keep office records and manage big bureaucracies.» Not only the real wages of workers rise, but the workers also perceive the use of professional organization in achieving higher wages, greater security of employment, and welfare. In short, the drive toward maturity creates the basis for the political and social pressures that make for the Welfare State (17). Second, the character of the leadership changes from «the cotton - railway - steel -, and oil - baron to the efficient professional manager of a highly bureaucratized and differentiated machine». (p. 72). Third, the ambitions and outlook changes as the industrialization ceases to be a unique and over-riding objective.

5. **The age of high mass - consumption** follows some time after maturity is reached. The identifying element of this stage is that durable consumer goods and services become important among the leading sectors. A society which has reached this stage may choose among pursuing external power and influence, the development of a Welfare State, or further increase in levels of consumption (18).

II. LOGICAL EVALUATION OF ROSTOW'S THESIS

Reliability of a theory is a necessary prerequisite for its validity. Unreliable instruments always connote lack of validity (19).

In the field of behavioral sciences, chances are greater to measure the reliability for such quantitative methods as survey questions, attitude scales, and content analysis. We know much less about the reliability of more informal methods such as those using participant observation, case histories, and personal documents (20). Since W. W. Rostow's method is that of generalizations drawn from case histories, in the next paragraphs we will discuss the problem of appraisal of adequacy of such a method.

Although some techniques have been developed to test the validity of case generalizations, only certain of them can be

(17) *Ibid.*, pp. 70 - 71.

(18) *Ibid.*, Chapter, 6.

(19) Hans L. Zetterberg, *On Theory and Verification...*, *op. cit.*, p. 43.

(20) Paul B. Foreman, «The Theory of Case Studies», *Social Forces*, XXVI (1947 : 48), pp. 408 - 419; also see : Hans L. Zetterberg, *On Theory and Verification...*, *op. cit.*, p. 44.

frequently used for any particular problem. In this respect, sociological uses of case documents which are very often in the form of non-personal units, are in more neglected situation than psychological uses of personal documents.

The following four critical canons can be used for validating generalizations drawn from case-studies: 1) **Available evidence**: does the available evidence support the generalizations? 2) **Independent expert opinions**: if independent researchers, particularly experts arrive at the same generalizations, it means that these generalizations have presumption of validity. 3) **Self-consistency**: according to this criterium which may also be called «internal consistency», when parts of a scientific explanation are made to confront one another, they should not contradict each other. As Gordon W. Allport says, «logical contradictions raise suspicions of invalidity... No part of an interpretative scheme should fall out of character.» (21) 4) **The precision of the concepts used**: another requirement for reliability is that the meanings of the concepts used and their elements should be precise enough not to allow any confusion. The precision of a concept (for example, take-off) means that it should be defined in such a manner that all the elements falling into this definition will easily be identified from foreign elements. When the same element is assigned to more than one concept (for example, to both the take-off and pre-conditions stages), no understanding of these concepts will be possible (22).

The following evaluation of Rostow's thesis from these four points of view is based on the reviews of well-known economists and social scientists.

First, we may cite Everett E. Hagen, author of a volume on the theory of social change and economic growth who used some case histories that Rostow did, arrived at different results. His critique of Rostow, based on his studies is as follows (23):

Hagen starts his critique by saying that the available evidence

(21) Quoted in Paul B. Foreman, «The Theory of Case Studies», *op. cit.*, pp. 416-17.

(22) George L. Wilber, «The Scientific Adequacy of Criminological Concepts», *Social Forces*, Vol. XXVIII, 1949, pp. 165-174.

(23) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change: How Economic Growth Begins*, (Homewood, Illinois: The Dorsey Press, Inc., 1962), pp. 516-522.

provided by economic history does not prove Rostow's view that there is first a preparatory stage of self-sustained growth. To the contrary, the available evidence shows that all the events assigned by Rostow to the preconditions stage and the stage of take-off, appear together and proceed together throughout the process of economic development. Although there may be abrupt changes in the political field, all other changes show a gradual character.

Hagen holds that assigning various events of economic development process to some stages does not conform to realities and that it can not help in explaining economic development and in predicting the future (24). He writes the following concerning the elements assigned by Rostow to the preconditions stage, the take-off stage and the stage of economic maturity :

The first pre-condition Rostow suggests is the establishment of an effective national government and of necessary institutions. In addition to the fact that he repeats the same event as an element of his take-off stage, which is an evidence of the imprecision of the concept, the historical evidence does not prove the proposition that such institutional changes are the absolute prerequisites of economic development. The history, on the contrary, show that the more the groups engaging themselves in the new economic activities get strength and efficiency, the more convenient the government and other institutions become for economic development. In fact, studies on the relations between the political structures and economic development of some Asian, African and Latin American countries, have shown that no particular political structure had emerged in these countries prior to their economic development. To the contrary, they show that economic development and development in political structure go hand in hand and that as economic development proceeds, political institutions get on a more liberal and democratic character. The more the political structure is based on general elections and on competition with equal terms, the more the interests of the groups contributing to the economic development will be represented in the national policies. This generalization, which the above mentioned studies permit us to make, shows that the economic and political development are gradual and interdependent, and that political, social and economic insti-

(24) *Ibid.*, p. 517.

tutions favorable to economic development emerge gradually and without waiting upon any institutional pre-condition.

As the second precondition Rostow suggests the social overhead capital investments. Hagen, who holds that such a view logically is not true, says that «while it is true that social and economic overhead capital may be fruitful in stimulating other developments, the argument that their absence forms an insuperable or at least very serious barrier to economic growth violates the principle of continuity and flexibility in growth, which derives from general considerations of continuity in history. It is therefore doubtful that any economic system is really so confined to only one course and order of development that its development is blocked, or even severely hampered, because very large projects are not possible...»

As to the pre-condition of the increase in agricultural productivity, this increase has not taken place prior to the developments in the industry and services. In fact it can precede them only if the increase in agricultural productivity is realized without saving labour and if the surplus production is exported; otherwise there will be no favorable markets either for the released labour or for the added produce.

Hagen points to the fact that the reason why it is believed the increase in agricultural productivity preceded the appearance of manufacturing, is because only large-scale industrial activities are usually considered as manufacturing. Whereas, in reality, the modern technology is the result of a gradual progress in the handicrafts. «Technological progress in agriculture and handicraft, have typically begun and proceeded together. They have continued side-by-side if, as we should, we regard handicrafts and manufacturing as a continuum, during the periods termed by Rostow «the pre-conditions,» «the take-off,» and «the drive to maturity».

On the «take-off stage,» Hagen has the following to say :

«Rostow suggests that during the period of take-off capital formation rises from say less than 5 percent of the national income to 10 percent or more. The significance of these percentages is that a rate of 5 percent is not much more than enough to offset population growth and hold per capita income constant, while a rate of 10 percent is presumed to be enough to permit a satisfactory rate of rise in per capita income. Professor Kuznets recently prepa-

red a summary of available information concerning long term trends in the ratio of capital formation to national income (25). Estimates for early periods are not available, except for England. With this exception, no one can know how low the rate of capital formation was during periods before those which Rostow designates as the take-off. Data for later periods are available for 7 of the 13 countries for which Rostow gives «tentative, approximate take-off dates.» In Canada («take-off, 1896 - 1914») the percentages behave as Rostow's scheme would suggest. For the United States, data are available only beginning in 1869, after the take-off had ended according to Rostow's dates (1843 - 1860). In Germany («take-off, 1850 - 1873») the ratio of «net domestic capital formation» to «net national product» had reached 11,6 percent by 1871 - 80, but was already 8.4 percent in the earliest period for which data are available, 1851 - 1860; and on a reasonable assumption concerning economic trends in prior decades the rise in capital formation from 5 percent to 10 percent of national income required a much longer period than the assumed take-off period.»

For Great Britain, Rostow gives 1783 - 1802 as the take-off period, whereas Kuznets' more complete estimates of capital formation and national product shows that until 1860 - 1865, that is about a century later, the rate of capital formation did not reach 10 percent of the national product. For Sweden Rostow's dates on take-off are 1868 - 90, but Kuznets' data indicate 5,5 percent capital formation rate in the 1860's, and it did not become 10 percent until the 1930's, 70 years later.

«Data for Japan are available beginning only in 1887 (take-off, 1878 - 1900). Including capital formation for military purposes, the ratio to national product was 8 percent in the decade 1887 - 96, but it did not reach 10 percent until the decade 1912 - 1921... Excluding military capital formation, the ratio was 6,7 percent in the early decade, and it did not reach 10 percent until after World War I.»

In Argentina (take-off, 1935 -), except during World War I, the rate of capital formation was far above 10 percent from 1900 to 1930, before the supposed take-off period.

(25) Simon S. Kuznets, «Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations, VI: Long-Term Trends in Capital Formation Proportions,» *Economic Development and Cultural Change*, IX, (July 1961), No. 4. Part H.

«It is not possible,» writes Hagen, «to interpret these data in a way that offers support for the take-off thesis. Similarly, data for other countries presented by Kuznets conflict with the thesis.

«The reason the trend in capital formation is thought by Rostow... to be important is that, since technological advances are embodied in capital formation, an adequate rate of capital formation is necessary for rapid improvement in techniques and rise in per capita income. Direct evidence concerning trends in technological progress and per capita income, is therefore pertinent for the point at issue. The evidence available, like that above, suggests gradual change from an early period onward, not movement in stages. Data are rarely available. Kuznets cites Phyllis Deane's estimates of the trend in per capita income in England in the eighteenth century. Her estimates suggest an average annual rate of rise in per capita income of 0,3 percent during the period 1700-40, 0,9 percent during 1740-70, and 1,5 percent during 1770-1800.» Estimates about Soviet Russia show that the per capita income in this country «rose gradually from 1860 on. No early estimates are available for other countries, but the accounts... of economic growth in Japan and Colombia indicate clearly the gradual nature of the acceleration of technological progress. Like the data cited above, these facts will not fit the Rostowian concept of stages.»

Hagen's critique of the third element in the Rostowian scheme of take-off, that is, of the leading sectors is as follows: It is of some importance in Rostow's schema that some sectors in which innovation is proceeding expand rapidly and thus create both expanding demand for materials and capital goods and an expanding supply of products at reduced costs. These linkages, he suggests, are an important engine of continued growth. The expansion of a leading sector must sometime decelerate, but other sectors take its place. Thus this behavior of sectors is not unique to the take-off; «growth proceeds by repeating endlessly, in different patterns, with different leading sectors, the experience of the take-off.» Indeed, if «economic growth is occurring at all, some sector must be expanding faster than others except in the unlikely contingency that growth is proceeding at precisely the same rate throughout the economy. Hence to state that the phenomenon of leading sectors occurs is to state no more than that growth does occur, that opportunities for growth at times are greater in some sectors of the economy than in others, and that one industry creates demand for the pro-

ducts of another. If the rapid expansion of one leading sector and then another began suddenly in a previously traditional and quiet society, it would mark an important dividing line in time, justifying in itself a concept of at least two stages. However, the evidence cited above that improvement in technology and rise in per capita income begin gradually and gradually accelerate is also evidence that the phenomenon of leading sectors emerges gradually, interwoven with the other developments.»

Now, we may see Prof. Habakkuk's critique of «the Stages of Economic Growth.» Prof. Habakkuk first points to the fact that in Rostow's scheme various stages are not given clear and precise definitions and that particularly the three transitional stages are not easily identifiable from one another.

Concerning the elements of the «pre-conditions» stage, Professor H. J. Habakkuk makes the following criticism :

«The first requirement of a pre-condition is its being first in time. But in England the principle changes in transport and in agriculture took place during rather than before the period of accelerated growth; in Russia the relevant agricultural developments occurred late in the decade after the take-off had got under way, and in China they are occurring in the middle of the period to which Professor Rostow assigns her take-off. In many cases the increase of agricultural output and the creation of overhead social capital are not conditions whose pre-existence explains the acceleration of growth; they are part of the acceleration which needs to be explained» (26).

Professor Habakkuk does not accept the explanation Rostow gives of the European economic growth : «... I do not believe that the European experience conforms to this pattern. Growth has been more rapid in some periods than in others, and some innovations, for example the railways have had much more profound effects than others; but I see no evidence that there has been one and only one, decisive phase in the history of each growing economy» (12).

According to Prof. Habakkuk, the available evidence does not indicate that there is «a constant growth rate in growing societies,

(26) H. J. Habakkuk, «Review of Rostow's Thesis,» *Economic Journal*, LXXI, No. 283, (September 1961), p. 602.

(27) *Ibid.*, p. 601.

as one which is meant by compound interest. This and others such as on-going growth, self-reinforcing growth, seem to offer an assurance that once one or two critical decades are over a society can rely on automatic growth to carry it forward into the age of motor-cars, and TV sets... Professor Rostow concentrates only on the success stories; there have been bump downs and even crash landings. The take-off can only be confidently identified retrospectively; one can only tell if growth is going to be self-sustaining if in fact it has been sustained for a long period» (28).

Again, we may cite, Professor Goren Ohlin, Columbia University, who holds that Rostow's doctrine does not conform to available evidence: The take-off is meant to be the central notion of the scheme. The statistics, though poor, usually indicate a far more protracted acceleration of growth rates.

«To regard the political problems that arise in the turmoil of industrialization as a choice in the allocation of resources for one of the three objectives (Welfare state, Increased consumption, National assertion on the world scene) seems historically unwarranted. There is, in history, no clear inverse correlation between external aggressiveness and rate of growth in living standards. As for the welfare state, many would undoubtedly see it as a consequence of a relatively high level of prosperity, rather than a substitute» (29).

Professor A. K. Cairncross, as do other reviewers, says in his review of Rostow's stages thesis that there are no definitions of the successive stages that admit of their identification by reference to verifiable criteria (30). Although we can recognize the differences between a traditional society and a modern industrial one, we cannot do the same for the intermediate stages. Rostow's thesis does not permit us to answer such questions as «can a country fall back into the stage of pre-conditions after an abortive take-off? or take off more than once? or is the sequence invariable so that one can tell in advance what lies ahead? how can one say that the transition from one stage to the next is complete?»

(28) *Ibid.*, p. 604.

(29) Goren Ohlin, «Reflections on the Rostow's Doctrine,» *Economic Development and Cultural Change*, Vol. IX, No. 4, (1961), pp. 650-658.

(30) A. K. Cairncross, «The Stages of Economic Growth,» (Review), *Economic History Review*, Vol. XIII, 1960-61, pp. 450-458.

Professor Cairncross suggests that preconditions are a logical concept, not a chronological one as Rostow presents them. For example, he believes that there is no reason to suppose that agriculture has ever completely fulfilled its required role in advance of the take-off, or that social overhead capital has to reach some definite extent before take-off. On the contrary, the experience of most countries has been that whether agricultural development started earlier or not, it continued through the period of industrialization and constituted a large portion of total growth. Similarly, social overhead capital is needed more than ever as industrialization proceeds. «How could one ever suppose otherwise if railways, as Rostow suggests, have been one of the most frequent «leading sectors» in the take-off?»

Concerning the first decisive element of the «take-off» stage, that is, the sharp increase in the investment ratio, Cairncross writes «it is abundantly clear that the periods during which Rostow supposes economies to have «taken-off» did not witness a decisive break in savings or investment ratios and that the normal experience has been a gradual increase in the ratio of savings and domestic investment to income as development proceeded. There is nothing in the historical record to justify the quite exceptional emphasis laid on a sharp increase in this ratio... at the outset of rapid growth.»

On the other hand, Prof. Kuznets' study on the «underdeveloped countries and preindustrial phase in the advanced countries» shows that in order to find, in the history of today's advanced countries, a period when these countries were as backward, their income level as low and poverty and misery as widespread as in under-developed countries of the present day, we must go at least three or more centuries back. This means that, the advanced Western countries have had a long period of development before the economic and technological revolutions of recent times (31).

This study also shows the following important points :

a) Per capita income in today's underdeveloped countries is about one third to one sixth of the per capita income in the advanced countries a century ago. Thus we see that all of the advanced

(31) Simon S. Kuznets, «Underdeveloped Countries and Pre-Industrial Phase in the Advanced Countries,» in A. N. Agarwala and S. P. Singh (Eds.), *The Economics of Underdevelopment*, (New York : Oxford University Press, 1961), pp. 135-153.

countries had at least a three times higher national income than that of today's underdeveloped countries before they entered in to the «take - off» stage assigned to them by Prof. Rostow.

b) Population comparison: today's advanced countries had small populations in their pre - industrial phase. Rostow overlooks the fact that the large populations of the advanced countries today are the phenomenon which took place not before, but after the economic development in these countries. The populations in most of the underdeveloped countries have been increasing during the last 10 to 15 years at a much higher rate than the populations of the advanced countries in their pre - industrial stage.

c) The leadership role of the Western Europe in economic development is generally accepted to be the result of:

1) The intellectual, political and geographical revolutions which took place between the 13th and the 16th centuries;

2) Political independance enjoyed by the Western European countries during the long period of learning which preceded these revolutions and that of expansion which followed them.

Another critique of Rostow's thesis to be mentioned is that of Paul A. Baran and E. J. Hobsbawm (16). These authors begin their review by the observation that «Rostovian scheme» fails to specify any mechanism of evolution which links the different stages, despite its comprehensive historical and sociological claims. Rostow does not explain why a traditional society should start breeding the preconditions of take - off. Nor does he explain why these «preconditions» should lead to the «take - off» and to maturity; indeed Rostow himself can not tell us whether a take - off has taken place, except by long **ex post facto** and with great difficulty. His hesitations are reflected in the footnotes to his table of «take - offs» (p. 38) and in his inability to decide «whether the take - off period will, in fact, be successful in the six contemporary economies attempting take - off» (p. 44). In fact, say these authors, the Rostovian «take - off» concept has no predictive value. Similarly, in the analysis of the «inner structure» (p. 46) of the take - off or any other stage, Rostow uses statements of the type that «things can happen in any one of a very large number of different ways,» which constitute a rather limited contribution to

(32) Paul A. Baran, and E. J. Hobsbawm, «Stages of Economic Growth,» (Review), *Kyklos*, XIV (1961), pp. 234 - 242.

knowledge. Reviewers quote the following statement: «... the rate and productivity of investment can rise, and the consequences of this rise can be diffused into a self-reinforcing general growth process...» (p. 46), and they continue: «or we may add, they may not rise, and may not be diffused...»

The reviewers also note that Rostow's explanation is both circular and open-ended. For example, when a country has economic growth it is evidence of reactive nationalism; when an obviously nationalist country does not initiate a take-off, it is because «nationalism can be turned in any one of several directions.» (p. 29).

Baran and Hobsbawm severely criticize Rostow because of his lack of consideration for the different nature of the development of underdeveloped countries today: «The statesman or economic administrator of a backward country knows that a century of Western capitalism has failed to transfer any country across the gap which separates the advanced from the backward economies. He also knows that profit-oriented private investment can be relied on to build his country's tourist hotels but not its steelworks. Consequently he has increasingly taken to following the state intervention way of achieving economic growth which does not suffer from this disadvantage, rather than relying on the 19th century European or American method which does. Rostow neither explains any of these facts which determine the actual problem of economic development in underdeveloped areas, nor does he even seem aware of them...»

«This obtuseness is not, it seems, accidental. Indeed the nature of Professor Rostow's approach makes it impossible for him to solve such problems, and difficult even to realize their existence. For if we abstract from everything that separates «18th century Britain and Khrushchev's Russia, Meiji Japan and Mao's China; Bismark's Germany and Nasser's Egypt,» (p. 1), we shall be unable to explain why Nasser's Egypt finds Khrushchev's Russia a more useful guide to economic development than 18th century Britain.»

«Professor Rostow does not deal with such questions, perhaps because he is, on his own admission, primarily concerned not with arriving at a theory of economic development, but with writing a non-communist manifesto.»

Finally we may mention the views of a group of experts who have written on the growth process in underdeveloped countries:

«There is still difference of opinion among economists and economic historians as to both the empirical and the analytic content of the take-off concept. Some students feel that the available historical materials do not permit us to identify with confidence the period in which growth became self-sustaining. Others doubt that we yet have a sufficiently detailed analytic understanding of the variables interacting in what has been called the take-off to make even conditional predictions as to the circumstances under which it will occur. There is, however, pretty wide agreement that sustained growth is, historically speaking, a recent phenomenon in the developed countries. ... the essential characteristic of self-sustaining growth is the mutually reinforcing interaction of a number of sectors of the economy, each of which has been prepared to play its role in the process by a long period of slow evolutionary change.» (33).

In addition to its being in disagreement with available evidence on certain points, and to the lack of similar conceptualization of the same facts by other expert scientists, Rostow's scheme also includes some concepts which are not precise enough. Thus the definition of the «institutional changes» required in the pre-conditions and the take-off periods is ambiguous and qualitative, so that it is not possible to determine when they are satisfied.

Again, the meaning attached by Rostow to maturity is also imprecise: «The period when a society has effectively applied the range of (then) modern technology to the bulk of its resources.» (p. 59) Maturity, as here defined, is not linked to the emergence of new sectors and can not be dated with precision. We are, nevertheless, given «rough, symbolic dates» which all tend to fall some sixty years after the take-off begins. But Rostow doesn't explain the reason of it (34).

As can be seen through above mentioned reviews, by the criterion of «self-confrontation» also Rostow's thesis shows important defects, in that, the same elements are assigned to both the preconditions stage and the take-off stage. For example the emergence of a centralized, national government able to clear the ground

(33) Max F. Millikan and Donald L. M. Blackmer (eds.), *The Emerging Nations*, (Boston, Mass.: Little, Brown and Co., Inc.) 1961, p. 46. Rostow himself was a member of this group.

(34) Habakkuk, *op. cit.*, p. 603; Ohlin, *ou. cit.*, p. 650.

from feudal elements and to build up modern institutions is the decisive aspect of the preconditions stage; and «a favorable social, political and economic framework» is identified as an important element of the take-off stage.

Similarly major increase in agricultural productivity to provide more food, larger market, and larger loanable funds for modern sector is a basic pre-condition; and the emergence of a class of farmers «able and willing to respond favorably» to modern agricultural methods and techniques is identified as a necessary element for a successful take-off period. As if increase in agricultural productivity could be attained, in the «pre-conditions stage» without such farmers.

From methodological point of view, another intolerable feature of Rostow's thesis is that, he establishes many important causal relationships in the form of «A **may** (or **can**) cause B» and such statements can not be tested, accepted, or rejected. For example, why agricultural development is a precondition for take-off is explained as follows: «... an environment of rising real incomes in agriculture, rooted in increased productivity, may be an important stimulus to new modern industrial sectors essential to the take off.» (p. 23).

Again why Britain was the first country to take-off is explained as follows: «It is possible that British nationalism... created by a series of intrusions and challenges to a lesser island off a dominant mainland, may have been a major force in creating a flexible social matrix within which the process of building the preconditions for take-off was hastened...» (p. 35) And why the United States of America was behind Britain to take off was because, among other reason, «the mercantilist policy imposed by Britain... might have slowed down the pre-conditions a bit.» (p. 34).

Another kind of statements largely used by Rostow, with limited contribution to science is those in «must» form. For example the whole elements of the preconditions stage are presented in this form (see : pp. 18 - 19).

III — SOCIOLOGICAL ASPECTS OF ECONOMIC GROWTH

It is generally agreed upon by reviewers that Rostow's thesis largely neglects the contributions that sociology, anthropology and

social psychology have made to the understanding of economic growth. With the purpose of giving precision to this part of his thesis, we consider it useful to summarize the contributions of these disciplines.

During recent years a new discipline studying the social and cultural factors of economic growth that might be called Sociology of Economic Development has been developing. This discipline, considering economic development essentially as a social change, draws up the models of traditional and industrialized societies and explains the factors, the elements and the mechanisms of the transition from the traditional state to the industrialized state.

The Traditional Society: Rostow merely mentions the basic characteristics of a traditional society; he does not explain the internal structure and functioning of such a society; he does not explain how such a society can perpetuate itself without going through any major change. However, it is necessary to know these points in order to have a better understanding of the process of economic development.

The first characteristic of a traditional society that strikes the eyes is its stagnance. To make this point clear, we must add that the description that Hesiod gave for the personality type of the peasant in Ancient Greece holds largely true for the peasant personality in today's traditional societies (35).

To explain this stagnance we must look into the «impotence» of the peasant. As the well-known American anthropologist Florence R. Kluckhohn has said, we can distinguish three types of man from the standpoint of the man-nature relationship: 1) Man over nature; 2) Man in nature, and 3) Man under nature (36). The peasant typically represents man under nature. He has the conviction that it is beyond his capacity to influence the natural events taking place around him. That is why he goes to the mountain to pray for rains; that is why he believes in magic. It is also beyond his capacity to think that the social events occurring

(35) E. K. L. Francis, «The Personality Type of the Peasant According to Hesiod's Works and Days,» *Rural Sociology*, Vol. X (September 1945), pp. 275 - 295.

(36) Florence R. Kluckhohn, «Dominant and Variant Value Orientation,» in Clyde Kluckhohn and Henry Murray (eds.) *Personality in Nature, Society and Culture*. (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1955), pp. 342 - 357.

in his environment are understandable and to some extent manageable; his typical reaction is resignation and fatalism.

Agriculture is the main pre-occupation in a traditional society; the technology used is primitive and the production very poor.

A traditional society has on the one hand, a large mass of «common people» who live in the conditions described above, and on the other hand an élite group, far above the masses of people with very little contacts with them. This group also depends economically on land; with the difference that they don't work personally: working with one's hands is a demeaning occupation for them and they are very careful to preserve this difference between themselves and the common people. In fact, however their personality, is not much different from that of a «man under nature» (37). Dependence on the land, fatalism, lack of rational thinking are also their common characteristics.

Another characteristic of a traditional society is thus the fact that handicrafts and particularly commerce enjoy very low prestige in society.

The distribution of the roles in a traditional society is governed by the principle of ascription, that is, by the qualities acquired by birth, such as family, age, sex and the like. What is important is not what a man can do, but who he is. In such a society the norms also are applied in particularistic forms. Universality and impersonality of norms are characteristics of modern industrial societies. In traditional societies, due to the everyday face-to-face relations of small communities, it is extremely difficult to establish cool, impersonal contract relationships among individuals. The rights, duties and responsibilities of individuals have not specific limitations. The child has the duty of absolute obedience and obligations with no specific limits to his parents; the younger brother to his older, individual to his family, his village; finally the peasant to his landlord or chieftain and to the state.

All the above mentioned particularities of traditional societies are impediments to social change and economic growth. Economic growth, or in a more widely used term industrialisation, brings about changes in these fields in the opposite direction: an economy based not only on agriculture, but essentially on industries

(37) E. E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, op. cit., p. 76.

and services; an advanced technology and division of labor; a high rate of productivity; the commercialization of agriculture, that is production for markets instead of self-consumption and the establishment of a money-economy; instead of a two-class stratification system, a three-class system including a large middle-class with a high social mobility both horizontal and vertical; family: small family which is no longer a production unit; *increase in the number of cities with large populations; man: one over nature* who is able to explain and to some extent control both natural and social phenomena occurring in his environment. The principle of achievement governing the distribution of social roles; universalism in the application of norms; and a high specificity in obligations and rights.

The above descriptions do not of course, apply to the whole of any traditional or industrial society. In no traditional society is the social order completely governed by the principles of ascription, particularism and functional diffuseness; neither is any industrialized society today entirely lacking some of these traditional elements. But the characteristics sketched above in broad outlines are elements of the social life of the great majority of the people of every underdeveloped country today, and unless we understand these characteristics we can not understand the past or future process of transition (38).

Factors of Change: What are the main factors biringing about changes and transition from the traditional state of a society to an industrial one? Chief among the factors of social and cultural change are culture contacts and discontent of the **statusquo**.

Rostow sees the transition of a stagnant traditional society to the economic and social change merely as a result of a foreign intrusion or threat of such an intrusion. First we must ask him why, for example, many colonial peoples have not, for centuries, react against foreign domination through economic development. In reality it is quite possible for culture contact to exist between two or more societies or social discontent to emerge and to cause social change without any foreign intrusion. It is also quite possible, as in the case of so many colonial countries, to remain closed to any novelty that has originated in the colonizing culture as a reaction to foreign intrusion.

(38) E. E. Hagen, «The Process of Economic Development» *Economic Development*

On the other hand the question of who is going to bring about changes in traditional societies remains to be an important one in the discussion of social change. If we tried to generalize on every society, we could arrive only at propositions as superficial as those of Rostow. Instead, trying to determine, in the history of social change, different types of instigator, mover and carrier of social change, will take us, we think, closer to the reality. In fact, we find in the economic history two kinds of economic development process: a spontaneous one and a directed or planned one. The examples of the first type of social change are the Western European and Northern American countries. The development of these countries has been the result of the intellectual, technological and geographical revolutions that took place during the 13th to the 16th centuries. The example of the planned social change is that process of change which has left its print on the 20th century and which began with the Soviet Russia experience and is proceeding in the *tiers monde* today. The products of the slow, spontaneous process of change of the West, that is, modern technology, mass communications and transportation media, studies in modern administration and leadership, are providing the poor and backward societies of the 20th century with the means for making big jumps in relatively short periods of time. In the hands of three main groups of people these means help the underdeveloped countries to progress toward modernization: 1) The military; 2) The intellectuals, and 3) The entrepreneurs. Particularly the first two groups are made of those who have learned the modern science and technology and most of whom have been to the Western countries. Although the military may entertain a chauvinistic nationalism or seek political power, and the intellectuals may know the west but ignore the realities of their own countries, in general these two groups fulfill the roles of the instigator, mover and carrier of social change in underdeveloped countries where the traditional conditions still are widespread.

As to the third group, that is, the entrepreneurs, there is no doubt that it is a vital necessity to have persons with entrepreneurial capacity and high achievement motivations. But we see that underdeveloped countries are very unlucky in this respect. Because the entrepreneurs in these countries are mostly merchants and money-lenders. There is almost no such men in these countries who would bring a new production method, or organize a group of men according to the principles of modern administration and management,

That is why more and more of these countries are finding socialism more adequate to the problems of development.

IV. THE TURKISH AND JAPANESE CASES OF MODERNIZATION

Rostow considers Turkey as having entered into the take-off stage in 1937 : he holds that on the basis of industrialization efforts between 1933-1937 and of the developments in the agricultural sector after 1950, this country has entered into the take-off stage (see : p. 38). What is surprising is that the appearance of an element of take-off stage (i. e., establishment of industries) before an element of the pre-conditions stage (i. e., development in the agricultural productivity) does not bother Rostow and he does not give any explanation for such a contradicting fact.

The Turkish case should be understood in the following way : The Turkish people have never had a government in her service, neither had she ever had the concept of such a government, before the Republican Regime which began in 1923. Until that time the Turkish people have remained throughout her long history in Anatolia as one of the subject peoples of the Ottoman Empire. The Ottoman system had assigned to the Turkish people the functions of tilling the soil and of going to war when required by the state. Some measures were taken in order to prevent these people who were looked down upon, from leaving the land (39).

On the other hand the facts that the Ottoman Empire had committed herself throughout her history, to the advance and later to the defence of Islam, that she has been a frontier state between the Muslim and the Christian worlds, have caused her to stay as an army-society; the Muslims and particularly the Turks among them have remained closed to the Christian world, thought this world was sunk in the darkness of ignorance and there was nothing to learn from there. The occupation that non-Muslims were engaged in, the innovations that had originated in the Christian world had all the stigma of infidel. The result was that commerce and handicrafts remained largely in the hands of Greek, Armenian and Jewish minorities; the Turks have typically been administrators, soldiers, religious man and farmers; no merchant and artisan class has developed among the Turkish people.

(39) Prof. Dr. Halil İnalcık, *Türk İdare Teşkilâtı Tarihi* (Mimeographed notes), Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960, pp. 119-120.

The absence of an homogeneous population and the capitulations which were originally a contemptuous condensation of the Ottoman Emperors, but which later opened the road to foreign interventions, caused on the one hand, among the Turks, further antipathy against the West and on the other hand, did not allow the state to put into an order her internal affairs. In fact, the last two centuries of the Ottoman history have passed in constant wars.

While the identification of the state with the Muslim religion was causing alienation and nationalistic movements among the non-Muslim peoples, the Turks continued to identify themselves with the Muslim religion and to lack any concept of nationality until the end of the 19th century.

The Ottoman Westernization efforts of mid-19th century, took place within such a context and did not go any further than the setting up of some military schools, administrative institutions and laws and regulations. The results of these Westernization efforts had largely been unimportant except for the emergence of a modern educated army and a group of administrators. While the Empire was constantly being dismembered and living her last years, these modern educated military and civil intellectuals could arise among the Turkish people the national consciousness and helped the formation of a concept of fatherland with definite frontiers.

The end of the First World War was also the end of the Ottoman Empire and the Turkish people, after going through a successful independence war under the leadership of Atatürk, founded the republican regime and, for the first time in her history, enjoyed a government in her service.

The Republican Regime in Turkey, is based on a series of political, social and economic reforms called Atatürk Reforms.

Atatürk, the founder of the Republican regime and its first president, has reformulated through these reforms, the ultimate values of the Turkish society. He has replaced Islam by nationalism, positivism and secularism; created a new concept of fatherland including Anatolia and Thrace and backed it up by a historical thesis which extended Turkish past in Anatolia back to the age of Hittites.

Through the social reforms in the fields of civil law, of education, of female emancipation, of political democracy, Atatürk regi-

me has placed the highest status on Western Civilization, which consists of the supremacy of science and technology, the secularism, and democracy and human rights and liberties. At the same time, through the institutional measures, it established the requisites of economic development and cleared the ground from the feudal and local elements.

In the fields of economic achievements, industrialization was given the highest importance, until 1940's. The measures toward the development of agriculture were mostly taken after 1948. Thus a pre-condition in the Rostovian schema came after an element of take-off. In fact, all the Republican governments have always been concerned with the development of all the sectors of the economy. But the fresh souvenirs of capitulations, the world economic depression of 1930's which caused drastic falls in the prices of agricultural commodities, the worsening international politics, led the country to put priority on industrialization. The meager domestic resources, lack of any foreign aid, and the primitive conditions of transportation set a limit to the development of the agriculture and countryside which consists of more than 40,000 small communities.

In short, however, we must say that a limited development occurred in each economic sector in Turkey; thus we do not see an arrangement of economic events into some stages. For example, the development of transportation and of agriculture did not precede that of industry. In fact, the contribution of agricultural sector to the public revenue has been negligible throughout the Republican era. This is clearly contrary to Rostow's understanding of take-off, since he expects agriculture to provide more foods, larger markets, and larger loanable funds for modern sectors. Such has not been the case in Turkey.

To conclude the Turkish case, we must remember that Turkey is still an underdeveloped country, despite her 40-year efforts in the ways of national development. Sixty per cent of population are illiterate, 71.3 per cent are rural; the urban centers present all the problems of rapid urbanization in underdeveloped countries, while most of the 40,000 villages, semi-isolated, maintain much of the traditional elements. Population is increasing at the rate of 3 per cent, and the famous «vicious cycle» is at work.

As to the Japanese case of modernization we see that in this country economic and technological change is not the outcome of a

reactionary nationalism against a foreign intrusion. Although from the 14th century on, a slow process of change has been under way in this country which Rostow considers to have entered into the phase of economic maturity in 1940, many of the traditional elements still survive in today's Japan. This fact is the rejection of Rostovian scheme which holds that the elements of cultural change, as well as those of economic change fall into some stages. In fact almost every book written on the Japanese society, is full of «but also's» For example, Japan is an industrialized country, but also 40 % of her population live in the agricultural sector. This may be considered as the source of the chain of «but also's»: large family system, a hierarchical social structure, authoritarian interpersonal relations, ascriptive values governing the distribution of social roles and statuses. These traditional elements are the characteristics of the present-day Japanese society and are the outcome of the widespread small communities based on agriculture.

In order to see that, contrary to Rostow's argument, the economic development and modernization are not the result of a foreign intrusion, we must take a closer look at the Japanese case:

In Japan which has been an homogeneous society throughout her history, a process of change began already in the 14th century. Until the 17th century, in the political system of Japan there have been three pendular movements between feudal order and central administration. But each time central administration was secured its foundations were stronger and its authority more effective (40). Students of Japanese history consider the Ashikaga Period (1333 A. D. - 1568 A. D.) which was the last feudal period, as one when the major elements of the industrial revolution of Britain emerged (41). During this period, reforms in the agricultural methods (such as distribution of fertilizers and better seeds and plants to farmers) doubled even tripled the production (42). The handic-

(40) Evertt E. Hagen, *On the Theory of Social change, op. cit.*, p. 311.

(41) Edwin O. Reischauer and John K. Fairbank, *East Asia : The Great Tradition (A History of East Asian Civilizations, Vol. I)* (Boston : Houghton Mifflin Co., 1958), p. 557.

(42) Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan : Government Enterprise*, (Stanford, California : Stanford University Press, 1955), p. 13.

rafts developed and thus both technology progressed and incomes increased. Commerce developed and a wholesaler and retailer merchant class emerged. Beginning with the 15. th century the use of money became widespread and a money economy was fairly established. During the same period relations with other countries became very frequent; commerce with China and Korea developed. Japanese sailors who were going as far as Malay peninsula met there the Portuguese and received knowledge from them on the West. New manufacturing techniques, firearms, etc. that they learned from them became new elements of social and economic change.

It is generally known that Japanese people have, from very early times on, imported culture from other societies : Until the 14th century particularly from China, and since the 14th and the 15 th centuries from Europe and particularly from Holland.

Towards the end of the Ashikaga period, wars among feudal lords had become endemic. At the end of 30 years of disorder, in 1600, Great Ieyasu from the Tokugawa family won over all of his rivals and became shogun. The two and a half centuries of Tokugawa rule have been a period when the Japanese society was tried to be put into a mould, worked out very ingeniously. Two most important characteristics of the Tokugawa system were the almost complete isolation of Japan from the outside world and the division of the Japanese society into casts : Emperor and the court nobles, the samurai (warriors), farmers, artisans and the merchants (43). Agriculture was considered as the basis of the society, whereas commerce was seen as a nonproductif activity and the merchants were given the lowest social status : the dresses that they had to wear, the symbols that they had to carry were making this low status apparent.

All these measures taken by the Takugawa administration in order to freeze the Japanese society into a mould, failed, nevertheless. The rapid development of a commercial agriculture, centralization of land ownership and increasing agricultural workers, the emergence of large cities, such as Edo, Osaka, Kijoto which had already in the 17 th century populations over 300.000 and a dozen others with populations between 20.000 - 60.000, were all signs of

(43) Ruth Benedict, *The Chrysenthemum and the Sword*, (Boston : Houghton Mifflin Co., 1946), pp. 61 - 62.

deep social changes. The members of all casts were discontented with the Tokugawa rule : for example the merchant class had become fairly prosperous; but the official class system was treating them as the lowest class; the samurai class had found their function and therefore status lost as a result of two - hundred years of Tokugawa peace. The peasants were under increasingly heavy burden of the stipends that they had to pay to the lords and they found the best solution in revolting against the Tokugawa rule. As this rule was approaching its ending period, the peasant revolts had become very endemic.

Thus all the casts were dangerously discontented with the Tokugawa rule. During this period of discontent some of the more enlightened samurai members turned their attention to Western Europe and particularly to Holland and introduced to their society what they learned from the West.

All these facts prove that, Japan had already gone through a long process of economic and social change when the warships of Commodore Perry appeared in 1853 on Japanese seas and enforced some Japanese harbors to open to American trade. The discontents went on increasingly and in 1868 Shogun had to leave the administration to the Emperor.

The young Emperor Meiji and his governments formed by enlightened samurai members opened a period of reforms in the fields of law, economy and politics. The cast system was abolished; feudal lords were eliminated and an administrative circumscription system was set up; the hereditary army was abolished and a universal circumscription system was accepted; a universal education system and recognition of women's rights were among important reforms.

As to the industrialization efforts of the Meiji regime, it is generally agreed upon that Japanese industrialization could not have been successful had there not been long accumulated developments, of the past centuries in the fields of technology, agriculture and a money economy. The drastic industrialization measures of this period, however, could not create a modern society in Japan.

On the one hand, the impacts on the social and political life of the long-lived feudal order could not be erased in a short time. On the other hand, the governments have manipulated traditional values in order to secure the sacrifices required by the industrialization.

zation process. The reasons why these traditional values continued to exist on such a large scale as to allow their manipulation for the government's purposes are to be found in the agrarian origins of Japan. These are very important elements of the unchanged rural life: overdivided lands, organization of the production within the family, and very intensive hand-labour. Continuity in these elements did not allow the Japanese rural family to cease to be an economic production unit and to change its character. Thus the family authority over its members has continued to be immense and solidarity and obedience to be necessary conditions of life (45).

These particularities of the Japanese agriculture has not allowed any shift that Rostow contends, in the rural and urban population proportions: according to Rostow, towards the end of the «take-off stage», that is, towards 1900 in Japan, the rural working population may drop to 40 percent of the total working population; in the stage of economic maturity this proportion «in many instances has dropped to 20 per cent.» (p. 71) However, due to the intensive farming, in Japan the rural population has remained perfectly stable from 1868 until 1940. In 1930 the rural working population constituted 50,3 per cent of the total population (46).

Rostow tries to explain this situation contradicting his thesis, in the following way: «Japan as of 1940 poses a somewhat different problem. Can one rate as mature an economy with so labor-intensive an agricultural sector? The answer is affirmative only if one is prepared to take as given - outside the definition of maturity - a society's decision about its population size...» (p. 68). First one must draw the attention to the imprecise nature of the expression «a society's decision about its population size.» In addition Rostow overlooks the fact that, in Japan which he considers as to have entered into the stage of economic maturity in 1940, due to the unchanged character of the rural life, the non-economic aspects of economic maturity he proposes were not realized. In fact, the rural particularities mentioned above provided the traditional values and relationships to continue to exist and an authoritarian political regime to develop. Here again we see that democracy and liberal political practices are not the necessary products of economic and technological development.

(45) Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1959), p. 205.

(46) *Ibid.*, p. 210.

To conclude this study, let us summarize the main points :

Economists and sociologists do not agree with Prof. Rostow in his efforts to put the events of economic development into some chronological stages. His thesis did not take into consideration all of the available evidence. Some researchers who have independently studied some of Rostow's case-studies did not arrive at the same conceptualizations as he did. Our study of the cases of the Turkish and Japanese modernization also does not prove his thesis. The thesis shows some inconsistencies; some of the concepts on which it is based lack precision; and most of the causal relationships are established in the forms of «A may cause B,» or «A may have caused B,» or «A must (or must have) cause B». Such statements can not be tested, accepted or rejected.

Because of these reasons we find the Rostovian thesis of the stages of economic growth as lacking reliability.

«İKTİSADİ GELİŞMENİN SAFHALARI»

Yazan : Özer OZANKAYA
Sosyoloji Asistanı

GİRİŞ

Bu incelemenin amacı, tanınmış Amerikan iktisatçısı Walt W. Rostow'un «İktisadî Gelişmenin Safhaları» adlı ünlü tezinin güvenilirliğini araştırmaktır. Bu iş için kullanacağımız iki araçtan biri genel sosyoloji teorisi, ikincisi de Türk ve Japon modernleşme tecrübelerinin kısa bir tarihi incelemesidir.

Walt W. Rostow, Massachusetts Institute of Technology'de İktisat tarihi profesörü ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığında da Plânlama Kurulu Başkanıdır. 1936 — 1938 yıllarında Balliol College'da bir Rhodes Scholar olarak bulunmuş 1940 — 1941 de Columbia Üniversitesinde, daha sonra Cambridge ve Oxford Üniversitelerinde ders vermiştir. Yayınlamış olduğu eserler arasında **The American Diplomatic Revolution, Essays On the British Economy, The Growth and Fluctuation of the British Economy: 1790 — 1850** (ortak eser), **The Dynamics of Soviet Society** (ortak eser), **The Prospects for Communist China** (ortak eser), **American Policy in Asia, A Proposal: Key to Effective Foreign Policy** (ortak eser), **The Process of Economic Growth, The Emerging Nations, Their Growth and the U. S. Policy** (ortak eser), ve **The Stages of Economic Growth: A Non — Communist Manifesto**, anılmağa değer.

Rostow'un İktisadî Gelişmenin Safhaları tezi, hemen bütün dünyada, insanların iktisadî gelişme yolları ve araçları üzerinde ciddi olarak düşünmekte buldukları bir zamanda ortaya atıldı: önce «kendi kendini destekliyen büyüme» şeklinde 1956 da, sonra da daha geniş ve işlenmiş olarak 1960 da. Tez, dünyanın her yanında geniş şekilde okunmuş ve tartışılmıştır. Bunun sebebi, herhalde, iktisadi ve toplumsal gelişmenin yolları, araçları ve süresi üze-

rinde ileriye ait öngörmelerde bulunabilme arzularını karşılamak gibi bir iddiada bulunmasıydı.

Rostow'un tezi başlıca iki ana fikir üzerine kuruludur:

1 — Her iktisadi gelişme olayı için geçerli olan bazı düzenlilikler vardır. Her toplumun geleneksel durumdan sanayileşmiş duruma geçmesi, bu geçiş süreciyle ilgili genellemelerde bulunmayı mümkün kılan benzerlikler gösterir. Bu benzerlikler, sanayileşme sürecinde mündemiç olan hususlardır.

2 — Bu gelişme, her toplumda, birbirinden ayrı ve birbirini takip eden beş safhadan geçmektedir: geleneksel safha, ön şartlar safhası, kalkış safhası, iktisadi olgunluk safhası, ve yüksek kitle istihlâki safhası.

Bu fikirlerden birincisi yeni bir husus değildir. Geleneksel toplum şartlarından sanayileşmiş toplum şartlarına geçişi inceliyen bir çok eserler, her ülkenin iktisadi gelişme tecrübeleri arasında ortak unsurlar bulunduğunu göstermişlerdir. Eğer böyle olmasaydı, iktisadi gelişmeden genel bir kavram olarak bahsetmek mümkün bile olamayacağı gibi, bir sanayi toplumunun her türlü değerler sistemiyle, her türlü kurumlarla ve her türlü siyasi rejimle bağdaşabileceğini sanmak da büyük bir yanılma olurdu (1).

Asıl ikinci fikir Rostow'un orijinal yanını teşkil etmektedir. İktisadi gelişmenin, her yerde, birbirini takip eden beş safhadan geçeceği fikri, güvenilirliği isbat edildiği takdirde, şüphesiz geçmiş daha iyi anlamamıza, geleceği de daha isabetle öngörüp plânlamamıza imkân verecektir.

Rostow'un tezinde kullandığı metod genelleme metodu olup, dokuz ülkenin iktisadi gelişme tecrübelerine dayanmaktadır.

Rostow'un tezinin güvenilirliğinin söz konusu edilmesi, bunun her tezin geçerliği için bir ön şart olmasından dolayıdır. Tanınmış İsveçli sosyolog Hans L. Zetterberg'in dediği gibi, «güvenilir olmayan bilimsel araçlar daima geçerlikten mahrumdurlar.» (2).

Bu incelemede güvenilirlik meselesini aşağıdaki iki soruyla sınırlandırmış bulunuyoruz :

(1) Talcott Parsons, *The Social System*, (Glencoe, Ill.: Free Press of Glencoe, 1960,) s. 161.

(2) Hans L. Zetterberg, *On Theory and Verification in Sociology*, (New York: The Tressler Press, 1954, s. 43,)

- 1 — Rostow'un tezi, konuyla ilgili bütün verileri göz önünde bulundurmuş mudur? Bu husus, güvenilirlik için başlıca bir ön şarttır.
- 2 — İktisadi gelişmeye refakat eden olaylar, gerçekten Rostow'un ileri sürdüğü gibi birbirinden ayrı ve birbirini takip eden beş safhaya ayrılmakta mıdır?

Rostow'un tezine biraz daha yakından bakınca bunun, daha çok iktisadi gelişme olaylarının bir tasnifi olduğunu, ayrıca bu olayların birtakım safhalara dağıtıldığını görüyoruz. Ancak Rostow'un tezinde aşağıda sayılan ciddi eksikliklerin bulunduğu da bir gerçektir:

1 — Rostow, geleneksel toplumun sadece temel belirtici niteliklerini saymakla yetinmekte, fakat böyle bir toplumun iç yapısını ve işleyişini anlatmamaktadır. Oysaki geleneksel bir toplumun iktisadi gelişme sürecine girişini anlayabilmemiz için böyle bir toplumun yapısını ve işleyişini bilmek gerekir. Çünkü geleneksel toplumun karakteri, geçiş sürecinin mahiyetine tesir eden ilk unsurdur. Bu bakımdan geleneksel safhanın iyice bilinmesi şarttır (3).

2 — Rostow'un, başlıca özelliği durgunluk olan geleneksel toplumda, iktisadi gelişmenin ön şartlarının nasıl gerçekleştiğini izah tarzı da doyurucu değildir. Rostow, geleneksel toplumun teknik yenilikler ve iktisadi gelişme sürecine girişini, sadece daha ileri toplumlardan gelen etkilere bağlamaktadır. İleri sürdüğüne göre «Hiç şüphe yoktur ki, daha ileri toplumların ferdî ve millî gururu kıran etkileri olmasaydı, modernleşme hızı çok daha düşük olurdu.» (4).

Bu «daha ileri» toplumların kendi geleneksel safhalarından nasıl kurtuldukları sorusuyla karşılaşınca, Rostow onları da bu genel durum içine sokmakta ve her toplumun, kendinden daha ileri bir yaban-

(3) Bazı eleştiriciler, örneğin Henri Baudet ve J. H. Stuijvenberg, Rostow'un iktisadi gelişmenin psikolojik yönleri konusunda son derece eksikleri olduğunu ve modern antropolojinin bu konuya yaptığı katkıların hemen hepsini ihmal ettiğini söylemektedirler. Aynı eleştiriciler, Rostow'un düşünce tarzının, yaşı ve çevresi tarafından tâyin edilmiş olduğunu, bundan dolayı gelenek ve geleneksel yapıların modernleşmeye engel olacağını kabul etmediğini söylüyorlar. Eleştirinin İngilizce özeti için, bkz.: *The Journal of Economic Abstracts*, July 1963, Vol. 1, No: 3, ss. 345 — 346.

(4) Walter W. Rostow, *The Stages of Economic Growth : A Non — Communist Manifesto*, Cambridge University Press, 1960, S. 28.

cı kuvvetten gelen tehdit veya tehlikeye karşı gösterdiği ulusal tepki sonucu olarak modernleştiğini ileri sürmektedir (5). O'na göre İngiltere'nin kalkış safhasına ilk giren ülke oluşu, Roma'daki kiliseye ve 16. yüzyılda onu destekliyen İspanya'ya karşı bağımsızlığını sağlamak gayretlerinin, Elizabeth devrinin genişleyici milliyetçiliğinin ve Hollanda'nın yarı sömürgesi olmaktan çıkma çabalarının... (6) bir sonucudur.

Kanaatimizce böyle bir görüş, toplumsal değişme sürecinin aşırı derecede basitleştirilmesinin bir ifadesidir. Oysaki toplumsal değişme sürecinin çok daha özlü ve önemli yönleri vardır. Böyle bir görüş, örneğin, bir çok sömürge veya yarı sömürge yerlerin, Batılılarla yakın münasebetlerine rağmen, niçin gelişemediklerini izah edememektedir. Bunu anlamak için konunun sosyolojik ve sosyal psikolojik unsurlarına bakmak gerekir. Sorunun cevabı, özellikle bir toplumun değer yargıları yönelimlerinde ve toplumsal yapısında aranmalıdır.

Bu bakımdan Türkiye ve Japonya'nın modernleşme denemelerine kısaca yer verilmesi öğretici olacaktır. Biraz ileride göreceğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın başlarındanberi Batı Avrupa ülkeleri karşısındaki zayıflığının farkındaydı. Bu tarihten itibaren idareci grubun başlıca meselesi Devletin Batı Avrupa ile aynı hizaya nasıl konulabileceği olmuştur. Osmanlı Devletinin Batı Avrupa ile ortak geniş sınırları vardı; Osmanlı topraklarında geniş Hristiyan gruplar yaşamaktaydı; 16 yüzyıldan itibaren, Kanuni Süleyman'ın Avrupalı tüccarlara bağışladığı bir müsaade sonucu Osmanlı limanları Batılılara tamamen açık bulunuyordu. Fakat bütün bunlara rağmen Türkiye, bugün hâlâ bir «az gelişmiş» ülkedir. Bu durumun izahını, bütün tarihi boyunca Osmanlı İmparatorluğunun en üstün değer yöneliminin, önceleri İslâm dininin yayılması, sonraları da savunulması teşkil etmesinde bulabiliriz. Osmanlılar Hristiyan Avrupayı cehalet ve taassup karanlığına gömülü bir yer olarak düşünmüşler, oradan öğrenecekleri hiç bir şey olmadığına inanmışlardır. Bu yüzden ki Müslüman Türkler, Hristiyan Avrupa'da ortaya çıkan her türlü yenilik ve icatlara yüzyıllarca kapalı kalmışlardır. Genel olarak Hristiyanlar ve Museviler tarafından yapılan ticaret ve elsanatları mesleklerinden, yine bu yüzden uzak durmuşlardır. Bu icatlar ve meslekler «kâfirlik» damgasını

(5) *Walt W. Rostow, The Stages of Economic Growth, op. cit., s. 34.*

(6) *Ibid., s. 34.*

taşıyagelmıştır. Dolayısıyla, müslüman Türklerden kurulu, kuvvetli bir tüccar ve sanatkâr sınıfı mevcut olmamıştır (7). Bunun yanında Türk halkının Cumhuriyet öncesi tarihi boyunca kendi hizmetinde bir idareye hiç bir zaman sahip olmadığını da belirtmek gerekir.

Japonya ise 17. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar inziva politikası uygulamıştır. Japonya'nın Batı ile münasebetleri, Osmanlı İmparatorluğununkilerle karşılaştırılırsa, son derece önemsiz kalır. Gerçekten bu süre içinde Japonların Avrupa ile teması yalnız Hollandalı tüccarlara inhisar etmiş ve o da tek bir limanda, Nagasaki limanında toplanmıştır. Bütün bunlara rağmen, bu ülkede daha 14. yüzyıldan başlayarak geleneksel toplumun çözülüşüne ve iktisadi yeniliklerin ortaya çıkışına şahit oluyoruz. Her ne kadar feodal Tokugawa idaresi (1600 — 1868) toplumu dondurmak ve böylece iktidarını devamlı kılmak için geniş ve sistemli tedbirler aldıysa da, toplumun içinde beliren unsurlar, toplumsal ve iktisadi değişme yönünde etkilerini göstermekte devam ettiler. Ve Japonya, iktisaden gelişmiş bir ülke haline gelebildi.

Bir dinin yayılması uğrunda herhangi bir toplumsal taahhüdün bulunmaması, bir Japon tüccar ve sanatkâr sınıfının her zaman mevcut oluşu, başka toplumların kültürlerinden soğuma, onları küçük görme gibi bir şeyin olmaması, Japonya'nın iktisadi gelişmede gösterdiği başarıyı anlamamıza geniş ölçüde yardım edecek olan faktörlerdir.

3 — Rostow'un tezinin üçüncü bir eksiği, farklı yapıya sahip elit grupların, izledikleri sanayileşme stratejileri arasındaki farkları göz önüne almamış olmasıdır. Sanayileşme sürecinin siyasî orta-

(7) Bu konuda, örneğin Ahmet Mithat Efendi 1880 de şöyle yazıyordu : «Tarihimiz bize gösterir ki, bizim ilk neş'etimiz bir millet . i askeriye suretiyle neş'et olup, vakıa hâlâ âsârı bâki olmak üzere sanayide dahi pek çok maharet göstermiş ve ticarethanemizin dahi Akdenizin bazı sahillerine kadar tevsi - i daire-i intişarına muvaffak olmuş isek de, bunların Türk ve Müslüman olan kısmımızdan ziyade, her zaman gayri müslim olan kısmımızın âsârından olduğunu inkâr edemeyecek bir halde bulunmuşuz. biz asker addolunacak bir milletiz... Halbuki sanat ve ticaretin terakisi sulh ile ve hatta sulh-u daimi ile müyesser olup bizim ise sulh üzere geçirdiğimiz seneler pek az kalmıştır.» *Ekonomi Politik*, (İstanbul 1880), s. 111. Nakleden: Dr. Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, (Ankara 1962), ss. 47 — 48.

mı, *her elit grubun 'hayat tarzı'na göre biçim almaktadır.* (8) «Dinamik bir üretim teorisi» olduğu ileri sürülen bir tezde (9), iktisadi gelişmenin bu yönlerine de yer verilmesi gerekirdi.

4 — Rostow'un tezi, sosyal ve siyasi ilimlerin, iktisadi gelişmenin cereyan ettiği tarihi döneme göre gösterdiği farklılıkları izah eden katkılarını da gözden uzak tutmuştur. Örneğin nüfus infilâki, kitlelerin artan istekleri, kitle haberleşme araçlarının ve ileri teknolojinin etkileri, toplumsal adalet ve refah devleti mülâhazaları, kitlelerin gittikçe artan ölçüde idareye katılmaları, 20. yüzyılda geri kalmış ülkelerin iktisadi kalkınmasını farklı kılan yeni durumlarıdır. Nitekim sanayileşmesini geniş ölçüde 1870 — 1914 tarihleri arasında başaran Japonya, bu yeni durumlardan doğan güçlüklerin bir çoğuyla karşılaşmadığı halde, hâlâ az gelişmişlikten kurtulamamış olan Türkiye, bu güçlükleri yenmek zorundadır.

Son iki noktayla ilgili olarak Zürih Üniversitesinden Hansjörg Siegenthaler şunları yazmaktadır : «İktisadi gelişmenin türlü süreçlerini tek bir modele uydurmağa çalışmak, özellikle siyasi alanda şüphe götüren bir çabadır. Çünkü, aynı tarihi dönemde, fakat birbirinden tamamiyle ayrı gelişme seviyelerinde bulunan ekonomilerde cereyan eden olaylar, ayrı tarihi dönemlerde benzer gelişme seviyelerinde bulunan ekonomilerde, örneğin Bismarck Almanyası ile Nâsır Mısır'ında cereyan eden olaylara nazaran, birbirleriyle çok daha yakından ilgilidirler.» (10).

Rostow'un ikinci görüşü, yani iktisadi gelişme olaylarını birbirini takip eden beş safhaya ayırması ile ilgili olarak da, sosyologların, iktisatçıların ve iktisat tarihçilerinin, kendisiyle ciddi şekilde ihtilâfta bulduklarını görüyoruz. Bu bilginlerin bir kısmı, Rostow'un incelediği örnek - olaylardan bazılarını incelemiş, fakat farklı sonuçlara varmışlardır. Bu itibarla incelememizde bu bilginlerin görüşlerine genişçe yer vereceğiz. Ayrıca Türk ve Japon deneylerinde, iktisadi gelişme olaylarının gerçekten Rostow'un ileri sürdüğü şekilde bir kronolojik sıra izleyip izlemediğini araştıracağız.

(8) Bknz.: Clark Kerr ve arkadaşları, *Industrialism and Industrial Man*, (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1960).

(9) Rostow, *The Stages of Economic Growth*, op. cit., s. 12.

(10) Rostow'un tezinin eleştirisinden alınmıştır. Schweizerische Zeitschrift Volkswirtschaft dergisinden nakleden: *The Journal of Economic Abstracts*, July 1963, Vol. 1, No.: 3, s. 365.

Bu mülâhazaların ışığı altında incelememiz, şu dört kısımdan kurulu olacaktır.

1) Rostow...’un tezinin sunulması; 2) tezin mantıki tenkidi; 3) iktisadi gelişmenin sosyolojik yönlerinin ana hatları ve 4) Türk ve Japon modernleşme denemelerinin özeti ve sonuçları.

I. ROSTOW’UN TEZİ

Herhangi bir geleneksel toplumun iktisadi gelişme süreci içinde Rostow, birbirini takip eden beş safha bulunduğunu ileri sürmektedir : 1. Geleneksel safha, 2. Kalkınmanın ön şartları safhası, 3. Kalkış safhası, 4. İktisadi olgunluk safhası ve 5. Yüksek kitle istihlâki safhası.

1. **Geleneksel toplumun** özelliklerini Rostow, şu şekilde saymaktadır: ilkel ve sınırlı üretim metotları; tarıma dayalı bir ekonomi; bilim - öncesi bir dünya görüşü, hiyerarşik bir toplum yapısı ve çok az toplumsal hareketlilik; kadercî bir değer sistemi; bölgeciliğe dayalı bir siyasi iktidar yapısı (11). Başlıca özellikleri bunlar olan geleneksel bir toplumda toplumsal değişme ve iktisadi gelişmenin ortaya çıkmasında en büyük rolü oynayan tek faktör, Rostow’a göre daha ileri toplumlardan gelen tecavüze veya tecavüz tehlikesine karşı doğan tepkici bir milliyetçiliktir.

2. **İktisadi gelişmenin ön şartları** safhasında eğitimin yayılmağa başladığı, iktisadi ilerlemenin mümkün ve arzuya değer olduğunun kabul edildiği, bankalar vs. gibi, kaynakların idaresinde gerekli olan kurumların ortaya çıktığı görülür. Fakat bu safhada şu üç değişme özel bir önem taşır: a) Etkili bir ulusal ve merkezi hükümet kurulması; bu şart, az gelişmiş ülkelerin hepsi için geçer olan ve iktisadi gelişmenin en hayati yönlerinden birini teşkil eden bir şarttır. b) Artan nüfusu ve özellikle artan şehir nüfusunu beslemek, sanayi ürünlerine daha geniş bir sürüm sağlamak ve modern sektöre yatırılmak üzere daha geniş tasarrufları mümkün kılmak için, tarımda verimin artması; c) bu safhada toplam yatırımların büyük kısmını çeken ve kurulacak olan modern sanayinin yaşaması için gerekli temeli teşkil edecek olan sabit sermaye yatırımlarının gerçekleşmesi. Sabit sermaye yatırımlarının özelliği, bu dönemde hükümetin rolünün çok büyük olmasını

(11) Walt W. Rostow, *The Stages of Economic Growth*, op. cit., ss. 4 — 5

gerektirmektedir. Kısacası bu dönemde hükümet faaliyetleri, gümrük tarifelerinden eğitim ve halk sağlığına kadar bütün milli politika konularını kapsıyacak genişliktedir.

Bu safhada nüfusun mesleklere ayrılışında temel bir değişme başlıyarak, toplam nüfusun yüzde 75 inden çoğunu içine alan tarım nüfusunun, sanayi ve hizmet sektörleri lehine olarak azaldığı görülmektedir. Toplumun 'ölçeğinde' bir artış başlar; şöyle ki, **bu zamana kadar bölgelere ayrılmış olan ve bölgesel amaçlar arkasında koşan toplum, bundan sonra kendini ulusal ve uluslararası amaçlara yöneltir.** Değer yargıları alanında da, insanları, artık doğuştan edindikleri statüye göre değil, fakat ne yapabildiklerine göre değerlendirme esası yerleşmeğe bağlar. Fakat bütün bu değişmeler yavaş yavaş geleceğinden, ön şartlar safhasında 'yeni' ile 'eski' toplum içinde yan yana bulunurlar (12).

3. Kalkış safhası, iktisadi büyümenin olağan bir olay haline geldiği kritik dönemdir. Bu dönemde kararlı ve devamlı iktisadi gelişmeye karşı çıkan eski engellerin ve direnmelerin nihayet giderildiği görülür (s. 7). Bu döneme de damgasını vuran başlıca üç değişiklik vardır: yatırım oranının, millî gelirin yüzde 5 inden yüzde 10 una veya daha yukarıya çıkması (s. 39); yüksek bir gelişme hızına sahip bir veya daha çok imalât sektörünün kurulması; «önder sektörler» denilen bu imâlât dalları ekonominin öteki dallarını teşvik ederek canladıracaklardır; üçüncü olarak da «elverişli bir siyasi, toplumsal ve kurumsal çerçevenin varlığı veya çabucak ortaya çıkması.» (s. 39).

Bu safhada ortaya çıkması gereken işadamları kaynakları ile ilgili olarak Rostow, elverişli bir değerler sisteminden başka şu şartları da gerekli bulmaktadır: «yeni elit, geleneksel toplumda ün ve kudrete götüren eski yolları kendisine kapalı bulmalı» ve «geleneksel toplum, üyelerinin toplumsal merdivende yükselmek amacıyla maddî alanda gösterdikleri ilerleme çabalarına müsaade edecek kadar yatkın (veya zayıf) olmalıdır» (3).

Ancak böyle bir işadamları sınıfının belirmesinden önce veya bununla birlikte, tarım tekniklerinde ve pazar şartlarında köklü değişmeler olmalıdır. «Yeni tekniklerin ve arazi kullanma

(12) *Ibid.*, ss. 6 — 7 ve Chapter 3.

(13) *Ibid.*, s. 51.

yollarının sağladığı imkânları olumlu bir şekilde kullanmağa istekli ve yeterli» (14) bir çiftçi sınıfının bu safhada ortaya çıkması gerekir.

Rostow ön şartlar safhası için herhangi bir zaman süresi ileri sürmediği halde kalkış safhasının on veya yirmi yıl, çok çok yirmibeş veya otuz yıl içinde gerçekleştiğine inanmaktadır. Tezinde incelemiş olduğu dokuz ülkenin kalkış safhası için verdiği süreler 17 ile 30 yıl arasında değişmektedir (15).

«İktisat dışı bakımlardan kalkış safhası, toplumsal, siyasi ve iktisadi alanlarda yenilik taraftarlarının eski düzeni geri getirmeye çalışan veya başka amaçlar güden kimseler üzerinde kesin bir zafer kazandığı safhadır; fakat milliyetçilik, ayırıcı bir kuvvet olabileceği gibi, birleştirici bir toplumsal kuvvet de olabileceğinden, bu zafer yenilerin gelenekçileri yok etmesi değil, onlarla karşılıklı olarak uyuşması şeklini alır.» (16).

4. İktisadi olgunluk safhası : Kalkış safhasından sonra ekonomi, «her şeyi değil, fakat gerekli bulduğu herşeyi» (17) üretebilecek teknik olgunluğa erişir. Böyle bir teknik ve ekonomik olgunluğa ulaşılması, kalkış safhasıyla birlikte 60 yıl sürer.

Olgunluk safhasında çalışan nüfusun yapısında köklü değişimler ortaya çıkmakta devam eder: tarımda çalışan iş gücü, bir çok memlekette toplam işgücünün % 20 sine kadar düşmektedir. Yalnız şehir nüfusu değil, aynı zamanda büro memurları ve yarı - yetişkin işçiler, yetişkin teknisyenler ve meslek memurlarının da sayısı artar. Bu değişme, tren rayları döşiyen veya düz işçiler yığını kaba şekilde yönetenlerin yerine, modern makinalar yapıp kullanan, personel kayıtları tutan ve büyük bürokrasileri yönetenlerin geçmesidir. Yine bu safha içinde, gerçek işçi ücretleri yükselmekle kalmaz; işçiler, meslekî teşkilâtlanmanın daha yüksek ücretler sağlanmasında, daha geniş iş güvenliğine ve refaha kavuşulmasındaki faydasını da anlarlar.

İkinci olarak, toplum içinde liderliğin mahiyeti değişir. Rostow'un ifadesiyle «pamuk — demiryolu — çelik ve petrol baronu-

(14) *Ibid.*, ss. 51 — 52. Kalkış safhası ss. 7 — 8 ile Chapter 4'de incelenmektedir.

(15) *Ibid.*, ss. 8, 9 ve 38.

(16) *Ibid.*, s. 58.

(17) *Ibid.*, s. 10.

nun yerini, son derece bürokratik ve fanklılaşmış kuruluşları yöneten meslekten idareciler alır.» (s. 72).

Üçüncü olarak da, sanayileşme artık tek ve her şeyin üstünde bir amaç olmaktan çıkar ve insanların ihtirasları ve dünya görüşleri değişir.

5. İktisadi olgunluğa ulaşıldıktan bir süre sonra da yüksek seviyede bir **kütle tüketimi safhası** başlar. Bu safhanın tanıtıcı özelliği, dayanıklı tüketim malları (buz dolabı, çamaşır makinesi, televizyon alıcısı) yapımının ve hizmetler sektörünün önemli «önder sektörler» arasına girmesidir. Böyle yüksek kütle tüketimi safhasına ulaşan bir toplum, bu iktisadi refahı, ya uluslar arası alanda kuvvet ve nüfuzunu genişletmek, ya içerde Refah - Devleti amaçlarını takip etmek, ya da tüketim seviyesini daha yükseltmek hedeflerinden birisi uğrunda kullanır (18).

II. ROSTOW'UN TEZİNİN GÜVENİLİRLİĞİNİN MANTIKİ BAKIMDAN DEĞERLENDİRİLMESİ :

Giriş kısmında da işaret edildiği gibi, bir tezin güvenilirliği onun geçerliği için ön şarttır; güvenilir olmıyan bilimsel araçlar, daima geçerlikten de yoksun olurlar.

Davranış bilimleri alanında, araştırma soruları, tavır ölçekleri (*) ve muhteva tahlilleri gibi nicesel metotlar için güvenilirliğin ölçülmesi daha kolaydır. Oysaki katılanın gözlemi (**), örnek olay, şahsi belgeler gibi az gelişmiş metotların güvenilirliğinin ölçülmesi konusunda pek az şey bilinmektedir(19). Rostow'un tezinde kullandığı metot, örnek olaylardan genellemeler çıkarma metodu olduğundan, aşağıdaki paragraflarda böyle bir metot için güvenilirliğin nasıl değerlendirileceği sorusunu tartışacağız.

Örnek olaylara dayanan genellemelerin güvenilirlik ve geçerliğini incelemek için bazı teknikler geliştirilmiş olmakla beraber, an-

(18) *Ibid.*, Chapter 6.

(*) «Tavır ölçekleri» ifadesi, «attitude scales» kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.

(**) «Katılanın gözlemi» ifadesi, «participant observation» kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır.

(19) Paul B. Foreman «The Theory of Case Studies,» *Social Forces*, XXVI (1947 — 1948) ss. 408 — 419. Ayrıca bknz.: Hans L. Zetterberg, *On Theory and Verification in Sociology*, op. cit., s. 44,

cak bunlardan bazıları, herhangi bir meseleye uygulanabilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, güvenilirliğin tesbiti bakımından, sosyolojide sık sık başvurulmuş gayri şahsi belgelerin kullanılması metodu, psikolojide sık sık kullanılan şahsi belgelerin kullanılması metodundan daha çok ihmal edilmiş bulunmaktadır (20).

Örnek olaylara dayalı genellemelerin güvenilirliğinin değerlendirilmesinde başlıca şu dört ölçü kullanılabilir: (1) **Mevcut verilerin tam olarak göz önünde tutulmuş olup olmadığı.** Genellemeler, ilgili oldukları konuda mevcut verilerce doğrulanmalıdır. (2) **Bağımsız araştırmacı uzmanların görüşleri:** aynı konuyu bağımsız olarak inceleyen kimselerin, özellikle uzmanların aynı genellemelere varmaları, o genellemelerin geçer ve güvenilir olduklarına bir karine teşkil eder. (3) **Kendi kendisiyle karşılaştırma : İç - uyum** diye de adlandırabileceğimiz bu ölçüye göre, güvenilir bir açıklamanın veya genellemenin bir kısmı, başka bir kısmıyla karşılaştırıldığında, aralarında bir uyuma olduğu, çelişme bulunmadığı görülmelidir. Gordon W. Allport'un ifadesiyle: «mantıki çelişmeler geçerlik ve güvenilirliği şüpheye sokar. Bir bilimsel açıklamanın, kendi kendisiyle uygunluk sınavından başarıyla geçebilmesi gerekir. Böyle bir açıklamanın hiç bir bölümü, bütünden farklı bir karakter göstermemelidir.» (21). (4) **Kullanılan kavramların açıklığı:** güvenilirlik kavramının gerektirdiği bir husus ta kullanılan kavramların anlamının ve unsurlarının hiç bir karışıklığa meydan vermiyecek şekilde açık olmasıdır. Kavramın (örneğin, Rostow'un tezindeki 'kalkış' kavramının) açık olması, bu kavramın, tanımının, herhangi bir unsurun (kalkış) unsuru olup olmadığı konusunda hiç bir şüpheye yer bırakmıyacak şekilde yapılması demektir. Aynı zamanda, bu tanıma uyan her unsurun da (kalkış) kavramına dahil edilmesi gerekir. Aynı bir unsur, hem (kalkış), hem de başka bir şey (örneğin, kalkışın ön şartı) olarak ileri sürülürse, (kalkış) kavramının anlaşılmasına imkân kalmaz.

Rostow'un tezinin bu dört ölçü açısından değerlendirilmesi, tanınmış iktisatçı ve toplumbilimcilerin eleştirilerine dayanmaktadır.

Önce Everett E. Hagen'i anabiliriz. Toplumsal değişme üzerine geniş ölçüde okunan bir eser yazan ve Rostow'un kullandığı ör-

(20) Nakleden Paul B. Foreman, «The Theory of Case Studies,» *op. cit.*, s. 416 - 417.

(21) George L. Vilber. «The Scientific Adequacy of Criminological Concepts,» *Social Forces*, XXVIII (1949), ss. 165 — 174.

nek olayların da bazılarını inceliyen Hagen farklı sonuçlara ulaşmıştır. Kendi incelemelerine dayandırdığı eleştirisi, ana hatlarıyla şöyledir (22):

Hagen, iktisat tarihinin sağladığı bilimsel verilerin, Rostow'un ileri sürdüğü gibi, önce bir hazırlık safhası, sonra da ani bir geçiş dönemi bulunduğu görüşünü doğrulamadığını söylüyor. Aksine, mevcut verilerin, Rostow'un ön - şartlar safhasıyla kalkış safhasına atfettiği olayların hep birlikte belirmeğe başladığını ve hep birlikte gelişmeğe devam ettiklerini gösteriyor. Bazen, siyasi kurumlarda ani değişmeler olabilirse de, bütün öteki değişmeler tedrici bir karakter taşırlar. Hagen, iktisadi gelişme olaylarını safhalara ayırmanın, iktisadi gelişmeyi açıklamada ve ileriye ait tahminler yapmada hiç bir fayda sağlamıyacak kadar gerçeklerden uzaklaşma demek olduğunu ileri sürüyor (23). Rostow'un, iktisadi gelişmenin önşartları, kalkış safhası ve iktisadi olgunluk safhası arasında dağıttığı olaylar hakkında şunları yazıyor :

Rostow'un ileri sürdüğü ilk ön - şart, etkili bir ulusal idarenin ve gerekli kurumların gerçekleşmesidir. Bu ön şartın, kalkış safhası için de tekrarlanmasına (bu, kavramın belirsizliğine bir delildir) ek olarak, böyle kurumsal değişmelerin iktisadi gelişmenin vazgeçilmez ön şartı olduğu da tarihi verilerce doğrulanmaktadır. Tersine tarihi incelemeler gösteriyor ki, yeni iktisadi faaliyetlerde bulunan gruplar başarı, etki ve güç kazandıkça, hükümet ve öteki toplumsal kurumlar da ağır ağır, iktisadi gelişmeye daha elverişli biçimlere girerler. Nitekim Asya, Afrika ve Lâtin Amerika ülkelerinin siyasi yapılarıyla iktisadi durumları arasındaki ilgiyi inceleyen bilimsel çalışmalar, bu ülkelerde iktisadi gelişme başlamadan, herhangi bir muayyen siyasi yapının ortaya çıkmamış olduğunu göstermektedir. Tersine iktisadi gelişmeyle siyasi yapıdaki gelişmenin birlikte gittiğini, iktisadi gelişme ilerledikçe, siyasi kurumların da otoriter olmaktan sıyrılıp demokratik bir kimlik kazandığını göstermektedir. Siyasi yapı seçime ve eşit şartlı yarışmaya dayandığı ölçüde, iktisadi gelişmeye katılan grupların menfaati de o ölçüde geniş olarak temsil edilecek ve ulusal politikada yansıtacaktır. Bu genelleme, iktisadi ve siyasi gelişmenin tedrici ve birbirini-

(22) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change: How Economic Growth Begins*, (Homewood, Illinois: The Dorsey Press, Inc., 1962), ss. 516 — 522.

(23) *Ibid.*, s. 517.

ne bağlı olduğunu, iktisadi gelişmeye elverişli siyasi, sosyal ve iktisadi kurumların derece derece ve herhangi bir kurumsal yapı ön - şartını beklemeksizin ortaya çıktığını göstermektedir.

Rostow ikinci olarak, sabit sermaye yatırımlarının, iktisadi gelişme için kaçınılmaz ön şart olduğunu ileri sürüyor. Bu görüşün mantıken yanlış olduğunu ileri süren Hagen, «sabit sermaye yatırımlarının diğer gelişmeleri teşvik edeceği doğru ise de, bunların yokluğunun iktisadi gelişmeyi tamamen veya ciddi şekilde engelliyeceği iddiası, tarihi devamlılığın tabii sonucu olan iktisadi gelişmenin devamlılığı ve elâstikiyeti ilkesine aykırıdır» diyor. «Çok geniş yatırımlar yapmak mümkün olmadığı için bir ülke ekonomisinin gelişmesine de imkân olmayacağı iddiası kabul edilemez. İktisadi değişme için daima alternatifler vardır...»

Tarımda verimin artması ön - şartına gelince, bu verim artışı, sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelerden önce olmamıştır. Gerçekten tarımda verimlilik artışının, işgücünün sanayi ve hizmet sektörlerine akmasından önce olabilmesi için iki şart vardır: bu verim artışı, işgücünde tasarruf yapılmadan gerçekleşmiş olmalı ve üretimdeki artış ihraç edilmelidir. Çünkü, aksi halde ne boş kalan iş gücü için, ne de artan ürün için elverişli pazar bulunacaktır.

Hagen, tarımda verim artışının, sanayinin kurulmasından önce ortaya çıktığına inanılmasının, yalnız büyük çaptaki sinai kuruluşların sanayi sayılmasından ileri geldiğine işaret ediyor. «Gerçekte ise, tarım ve el sanatlarındaki (ve bunların sonucu olan sanayideki) teknolojik gelişmelerin birlikte süregeldiklerine inanmak daha doğru olur. Eğer el - sanatlarıyla bugünkü imalât sanayiini bir devamlılık içinde görürsek - ki öyle yapmamız gerekir - tarım ve el - sanatlarındaki teknolojik ilerlemelerin, Rostow'un terimleriyle, hem «ön - şartlar», hem «kalkış», hem de «iktisadi olgunluk» safhalarında hep yan yana cereyan ettiğini görürüz.»

«Kalkış» safhasıyla ilgili olarak da Hagen şunları yazmaktadır: «Rostow, kalkış döneminde sermaye birikiminin milli gelirin yüzde 5'inden az bir orandan yüzde 10 veya daha yüksek bir orana yükseldiğini ileri sürüyor. Bu yüzdelerin anlamlı yanı şu ki, yüzde 5'lik bir sermaye birikimi oranı, nüfustaki artışı ancak karşılayabilecek ve insan başına düşen milli gelir seviyesini sabit tutabilecek bir orandır; oysaki yüzde 10'luk bir oranın, insan başına düşen milli gelir seviyesini doyurucu olacak kadar arttırabileceği umulmaktadır. Birçok ülkenin (milli sermaye birikimi/milli gelir) oran-

larındaki uzun süreli eğilimler konusunda mevcut bilgilerin bir özeti Prof. Kuznets tarafından hazırlanmıştır (24). İngiltere dışındaki ülkeler için, ancak yakın tarihlerle ilgili olarak tahminler yapılabilmektedir. Bu bakımdan İngiltere dışındaki ülkelerde Rostow'un 'kalkış' dönemi diye nitelediği tarihten önce sermaye birikimi oranının ne kadar düşük olduğunu kimse bilemez. Sonraki dönemler için ise, Rostow'un «deneme olmak üzere, yaklaşık olarak kalkış tarihleri» verdiği onüç ülkeden yalnız yedisi hakkında veri vardır.

Kanada'da («kalkış: 1896 — 1914») sermaye birikimi oranları Rostow'un ileri sürdüğü şekilde görülüyor. A. B. D. için veriler ancak 1869 dan, yani Rostow'un bu ülkeye kalkış dönemini atfettiği tarihten («1843 — 1860») sonrası için vardır. Almanya'da («kalkış : 1850 — 1874») «net iç sermaye birikiminin, net milli hasılaya» oranı, 1871 — 1880 arasında yüzde 11.6 yı bulmuştu; fakat hakkında veri bulunan en erken tarihte, yani 1851 — 1860 arasında bile bu oran yüzde 8.4 idi; ve ondan önceki yıllardaki iktisadi eğilimlere bakılacak olursa, sermaye birikiminde, milli gelirin yüzde 5'inden yüzde 10'una çıkılmasının, Rostow'un ileri sürdüğü kalkış döneminden çok daha uzun zaman aldığı haklı olarak düşünülebilir.

Büyük Britanya için Rostow, kalkış dönemi olarak 1783 — 1802 tarihlerini veriyorsa da, Kuznets'in yaptığı daha tam sermaye birikimi ve milli hasıla tahminleri, bu tarihten yüz yıl sonrasına, yani 1860 — 1865 tarihlerine kadar, bu ülkede sermaye birikiminin milli hasılaya oranının yüzde 10'u bulmadığını göstermektedir.

İsveç için Rostow'un ileri sürdüğü kalkış dönemi tarihleri 1868 — 1890 olduğu halde, Kuznets'in hazırladığı tahminler, sermaye birikimi oranının 1860'larda yüzde 5.5 olduğunu ve 70 yıl sonrasına, yani 1930'a kadar da yüzde 10'a ulaşamadığını göstermektedir.

«Japonya («kalkış : 1878 — 1900») hakkında ancak 1877 den sonrası için bilgi vardır. Askeri amaçlarla sermaye birikimi dahil, 1887 — 1896 arasında söz konusu oran yüzde 8 idi; fakat 1912 — 1921 arası döneme kadar bu oran yüzde 10'a ulaşmamıştır... Askeri amaçlarla yapılan sermaye birikimi göz önüne alınmazsa, sermaye

(24) Simon S. Kuznets, «Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations. VI: Long — Term Trends in Capital Formation Proportions,» *Economic Development and Cultural Change*, IX, (July 1961), No.: 4, Part II.

birikimi oranı 1900 lere kadar yüzde 6.7 idi; yüzde 10'u bulması, ancak I. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur.»

Arjantin'de («kalkış : 1935 — ...»), I. Dünya Savaşı yılları hariç, sermaye birikimi oranı 1900'den 1930'a kadar, yani Rostow'un ileri sürdüğü kalkış döneminden önce, yüzde 10'un çok üstündeydi.

Bütün bu verilerin, 'kalkış' tezini desteklediğini ileri sürmek mümkün değildir.

Hagen devam ediyor: «Rostow'un, sermaye birikimindeki eğilimin önemli olduğunu düşünmesi, şundan ileri geliyor: teknolojik ilerlemeler sermaye birikiminde vücut buldukları için, elverişli bir sermaye birikimi oranı, hızlı teknik ilerleme ve insan başına düşen gelirden artma için şarttır. Bu bakımdan, teknolojik ilerleme ile fert başına gelirin gösterecekleri eğilimler, Rostow'un tezinin güvenilirliğini değerlendirmede büyük önem taşır. Yukarıda belirtildiği üzere, elde mevcut veriler, iktisadi gelişmenin safhalar içinde hareket etmediğini, tersine başlangıçtan bu yana tedrici bir değişim içinde görüldüğünü gösteriyor. Bir defa veriler ender denilecek kadar azdır. 18. yüzyıl İngiltere'si için Phyllis Deane tarafından yapılan insan başına gelir eğilimleri tahminleri, insan başına gelirlerdeki yıllık ortalama artışın 1700 — 1740 arasında yüzde 0,03, 1740 — 1770 arasında yüzde 0,09, ve 1770 — 1800 arasında ise yüzde 1,5 olduğunu göstermektedir. Sovyet Rusya ile ilgili tahminler, bu ülkede insan başına düşen milli gelirin 1860 dan başlayarak yavaş yavaş arttığını gösteriyor. Başka ülkeler için bu kadar erkene ait tahminler yapılmış değildir. Fakat birçok ülkenin iktisadi gelişmelerinin incelenmesi, teknolojik ilerlemelerdeki hızlanmanın tedrici olduğunu açıkça göstermektedir.

Hagen'in, Rostow'un kalkış dönemine atfettiği üçüncü bir husus olan «önder sektör» ler konusundaki tenkidi de şöyledir: «Rostow'un şemasında, yeniliklerin hızla ortaya çıkmasına elverişli, bu bakımdan ilkel maddelere ve sermaye mallarına karşı talebi arttıracak ve düşük maliyetle mal arzını genişletecek bazı sektörlerin bulunması özel bir önem taşımaktadır. Rostow, sektörler arası bağların, sürekli gelişmenin önemli bir motoru olduğunu ileri sürüyor. Ancak, iktisadi gelişme eğer varsa, bu gelişmenin her alanda aynı hızla cereyan etmesi gibi pek uzak bir ihtimal bir yana bırakılırsa, bazı sektörlerin başkalarına oranla daha hızlı kalkınmaları kaçınılmaz bir şeydir. Bundan dolayı, «önder sektörler» olayı cereyan ediyor demek, iktisadî gelişme cereyan ediyor demekten ve gelişme

imkânlarının, ekonominin bazı sektörlerinde ötekilere oranla daha çok olduğunu ve bir sanayinin, bir başkasının ürünleri için talep yarattığını söylemekten fazla bir şey değildir. Eğer geleneksel ve hareketsiz bir toplumda, bir önder sektörün, onun arkasından bir başkasının hızla gelişmesi aniden oluyorsa, bu, zaman içinde önemli bir bölüm noktası olur ve en az iki safhalı bir iktisadi gelişme kavramını haklı kılar. Oysaki teknolojik ilerlemeler ve fert başına düşen gelirdeki artışların yavaş yavaş başlayıp hızlandığını gösteren yukarıda andığımız veriler, önder sektör olayının da yavaş yavaş ve başka gelişmelerle birlikte ortaya çıktığını doğrulamaktadır.»

Prof. Hagen, Rostow'un iktisadî gelişmenin olaylarını safhalara ayırmasının ampirik doğruluktan uzak olduğu sonucuna varduktan sonra, kısaca, başka bir safha tanımı yapılabiliyor yapılamıyacağı ve geleneksel toplum şartlarından iktisadi büyümeğe geçişte safhalar bulunup bulunamayacağını tartışıyor. Vardığı yargı şudur: «bu, önemsiz bir terim meselesidir. Eğer safhalar bulmak gerekiyorsa, teknik değişimin hızları ve oranları üzerine kurulu olmalıdır... Gerek teknik değişimin hızı, gerekse geçişin öteki yönleri ile ilgili olarak safhalar bulunabileceği şüphelidir. Ve bu terim seçiminde hiç-bir özli mesele bulunmamaktadır...»

Şimdi de Prof. H. J. Habakkuk'un Rostow'a yönelttiği tenkitleleri görelim. Prof. Habakkuk, önce Rostow'un çeşitli safhalara açık ve belirli tanımlar vermediğini, özellikle aradaki üç geçiş safhasını birbirinden ayırmanın güç olduğunu söylüyor.

Ön-şartlarla ilgili olarak Habakkuk şunları yazıyor. «Bir ön-şartın ilk gereği, zaman içinde önce gelmesidir. Oysaki, örneğin İngiltere'de ulaştırma ve tarımda temel değişimler, hızlı iktisadi büyümeden önce değil, onunla birlikte ortaya çıkmıştır; Rusya'da da, tarımda gerekli gelişmeler, iktisadi kalkışa geçildikten on yıl kadar sonra olmuştur. Çin'de ise, Prof. Rostow'un bu ülkeyi içinde mütalâa ettiği kalkış döneminin tam ortasında cereyan etmektedir. Birçok durumlarda, tarım üretiminin artması ve sabit sermaye yatırımlarının yapılması, iktisadi büyümenin hızlanmasını açıklayan ön-şartlar olmayıp, asıl açıklanması gereken bu hızlanmanın bir parçasıdır» (25).

(25) H. J. Habakkuk, «Review of Rostow's Thesis,» *Economic Journal*, LXXI, No. 283 (September, 1961), s. 602.

Prof. Habakkuk, Rostow'un Avrupa'nın iktisadi gelişmesiyle ilgili olarak yaptığı açıklamayı da kabul etmiyor: «Avrupa deneyinin bu modele uyduğuna inanmıyorum. Gelişme, bazı dönemlerde, öteki dönemlerdekinden daha hızlı olmuştur ve örneğin, demiryolları gibi yeniliklerin etkileri, başka yeniliklerinkinden çok daha derin olmuştur; fakat her gelişen ekonominin tarihinde bir tane ve yalnız bir tane kesin safha bulunduğunu gösteren herhangi bir veri yoktur.» (26). Prof. Habakkuk'a göre mevcut bilgiler, «büyüyen ekonomilerde, bileşik faiz kavramıyla Rostow'un anlatmak istediği şekilde devamlı bir büyüme hızı bulunduğunu göstermemektedir. Bileşik faiz, devamlı büyüme, kendi kendini destekleyen büyüme gibi terimler, on veya yirmi yıllık bir kritik dönemden hemen sonra toplumu otomobil ve televizyon çağına ulaştıracak otomatik bir iktisadi gelişme olacağı güvenini uyandırmak istemektedir. Ancak Prof. Rostow, yalnız başarı hikâyeleri üzerinde duruyor; oysa tepetakla inişler, hatta yere çarpmalar da olmuştur. Kalkış dönemi, ancak geriye bakılarak güvenle tesbit edilebilir; iktisadi büyümenin kendi-kendini destekliyebilip destekliyemeyeceğini, ancak geriye bakarak, uzun zamandanberi gerçekten durumun böyle olup olmadığına bakarak kararlaştırabiliriz.» (27).

Columbia Üniversitesinden Prof. Goren Ohlin de, Rostow'un doktrininin mevcut verilere uymadığını ileri sürmektedir: «Kalkış dönemi, şemanın en önemli kavramı olarak sunulmaktadır. Oysaki istatistikler, zayıf da olsa, genel olarak büyüme hızlarında artışın, Rostow'un ileri sürdüğünden çok daha uzun zaman almış olduğunu göstermektedirler.»

Prof. Ohlin, «sanayileşmenin gürültüleri içinde ortaya çıkan siyasi meselelerin, refah devleti, tüketimin teşviki veya dünya sahnesinde güç kazanma amaçlarından birinin seçilmesi ve kaynakların o amaca tahsis edilmesinden ibaret olduğu iddiasını da tarih doğrulamamaktadır» diyor. «Tarih, emperyalist politika ile hayat seviyesinin yükselmesi arasında herhangi bir ters orantı bulunduğunu göstermemektedir. Refah devletine gelince, şüphe yok ki çok kimse bunu, başka bir amacın yerine konulan bir uygulama olarak değil, yüksek bir refah seviyesinin sonucu olarak görmektedirler.» (28).

(26) *İbid.*, s. 601.

(27) *İbid.*, s. 604.

(28) Goren Ohlin, «Reflections On the Rostow's Doctrine,» *Economic Development and Cultural Change*, Cilt IX, No. 4, (1961), ss. 650 — 658.

Prof. A. K. Cairncross da, öteki eleştirciler gibi, Rostow'un safhalar tezinin tenkidine, bu safhaların, doğruluğu araştırılabilir ölçülerle tanımlanmamış olduğunu belirtmekle başlıyor (29). Her ne kadar geleneksel bir toplumla modern bir sanayi toplumu arasındaki farkları görebiliyorsak da, aradaki geçiş safhaları için aynı şeyi söyleyemeyiz. Rostow'un tezi, «bir ülke, başarısız bir kalkış döneminden sonra tekrar önşartlar dönemine dönebilir mi? Birden çok kalkış dönemi yaşayabilir mi? Bu sıra, ileriye öngörmemize imkân verecek şekilde değişmez midir? Bir safhadan bir sonrakine geçişin tamam olup olmadığını nasıl bilebiliriz?» sorularını cevaplandırmamıza imkân vermemektedir.

Prof. Cairncross, ön - şartların, mantiki bir kavram olduğunu, Rostow'un ileri sürdüğü gibi kronolojik bir kavram olmadığını söylüyor. Örneğin Cairncross'a göre tarım sektörünün, kalkış döneminden önce, kendisinden beklenen rolü tam olarak yerine getireceğini veya sabit sermaye yatırımlarının kalkış döneminden önce belli bir miktara ulaşacağını düşünmeği haklı gösterecek hiç bir sebep yoktur. Tersine, pek çok ülkenin deneyleri, daha önce başlamış olsun veya olmasın, tarımdaki gelişmenin sanayileşme süreci boyunca devam ettiğini ve toplam gelişmenin geniş bir bölümünü teşkil ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, sabit sermaye yatırımlarına, sanayileşme ilerledikçe, her zamandan daha çok ihtiyaç duyulacaktır. Nitekim böyle olmasaydı, demiryolları, Rostow'un da belirttiği gibi kalkış döneminde en sık rastlanan önder - sektörlerden biri olur muydu?

Kalkış döneminin ilk kesin unsuru, yani yatırım oranındaki ani yükselme konusunda Cairncross şöyle diyor : «Son derece açıktır ki, Rostow'un incelediği ekonomiler için kalkış dönemi olarak ileri sürdüğü dönemlerde tasarruf veya yatırım oranlarında herhangi bir kesin değişiklik olmamış ve normal olarak gelirden tasarrufa ve yatırıma ayrılan oranın, gelişmeyle birlikte, yavaş yavaş arttığı görülmüştür. Tarihi kayıtlarda, hızlı gelişmenin hemen başlangıcında, söz konusu oranda ani bir artışa istisnai derecede yüksek bir önem verilmesini haklı gösterecek hiç bir şey yoktur.»

Öte yandan Prof. Simon Kuznets'in, «Az Gelişmiş Ülkeler ve Gelişmemiş Ülkelerin Sanayileşme Öncesi Durumları» konulu incelemesi göstermektedir ki, bugünün gelişmiş ülkelerinin, az gelişmiş

(29) A. K. Cairncross, «The Stages of Economic Growth» (Review), *Economic History Review*. Cilt XIII, 1960 — 1961, ss. 450 — 458.

ülkeler kadar geri, onlar kadar fakir ve sefil oldukları bir dönemi bulmak için, bu ülkelerin tarihinde üçyüz yıl veya daha çok gerilere bakmamız gerekir. Bu da gösteriyor ki, ileri Avrupa ülkeleri, ekonomik ve teknolojik devrimlere gelinceye kadar uzun bir gelişme döneminden geçmiş olmalıdırlar (30).

Prof. Kuznets'in incelemesi şu hususları da gösteriyor :

a) Günümüz az gelişmiş ülkelerinde insan başına düşen milli gelir, gelişmiş ülkelerde yüz yıl önce insan başına düşen milli gelirin $\frac{1}{3}$ i veya $\frac{1}{6}$ i kadardır. Bu husus gösteriyor ki, gelişmiş ülkelerin hepsi, Rostow'un kendilerine atfettiği 'kalkış' dönemlerine girmeden, bugünkü az gelişmiş ülkelerekinden en aşağı üç katı yüksekliğinde bir milli gelire sahip bulunuyorlardı.

b) Nüfus karşılaştırması : Bugünün gelişmiş ülkeleri, sanayileşme öncesi dönemlerinde küçük nüfusları barındıran ülkelerdi. Rostow, gelişmiş ülkelerdeki büyük nüfusların, ekonomik gelişmeden önce değil, sonra ortaya çıktığı gerçeğini görmezlikten geliyor. Pek çok az gelişmiş ülkede nüfus, son 10 - 15 yılda gelişmiş ülkelerin nüfusunun, sanayileşme öncesi dönemlerinde olduğundan çok daha yüksek bir hızla artmaktadır.

c) Genel olarak Batı Avrupa'nın iktisadî gelişmede önde gitmesi :

- 1 — Onüçüncü ve Onaltıncı yüzyıllar arasında cereyan eden fikri, siyasi ve coğrafi devrimlerin,
- 2 — Bu devrimleri hazırlayan uzun öğrenme döneminde ve onları takip eden yayılma döneminde, Batı Avrupa ülkelerinin siyasi bağımsızlıklarına sahip olmalarının bir sonucu olmuştur.

Rostow'un tezinin anılmağa değer bir eleştirisi Paul A. Baran ve E. J. Hobsbawm tarafından yapılmıştır (31). Bu yazarlar ilk olarak Rostow'un tezinin, çok büyük tarihi ve sosyolojik iddialarına rağmen, ileri sürdüğü türlü safhaları birbirine bağlayan herhangi bir gelişme mekanizması belirtmediğine değiniyorlar. Rostow, ge-

(30) Simon S. Kuznets, «Underdeveloped Countries and Pre - Industrial Phase in the Advanced Countries,» in A. N. Agarwala and S. P. Singh (Derl.), *The Economics of Underdevelopment*, (New York: Oxford University Press, 1963), ss. 135 - 153.

(31) Paul A. Baran and E. J. Hobsbawm, «Stages of Economic Growth,» (Review), *Kyklos*, XIV (1961), ss. 234 — 242.

leneksel bir toplumun, neden iktisadi gelişmenin ön şartlarını hazırlayan bir toplum haline geldiğini açıklamadığı gibi, bu ön - şartların neden kalkışa ve iktisadi olgunluğa götüreceğini de açıklamamaktadır. Gerçekten Rostow'un kendisi de, ancak çok gerilere bakarak (**ex post facto**) ve o da güçlükle, bir kalkış döneminin cereyan etmiş olup olmadığını anlayabilmektedir. İçinde bulunduğu tereddütler, kalkış dönemleri çizelgesine (s. 38) bıraktığı dip - notlarında ve «kalkışa girişen altı çağdaş ekonominin bunu başarabilip başaramıyacağına» (s. 44) karar verememesinde yansımaktadır. Baran ve Hobsbawm, Rostow'un 'kalkış' kavramının öngörücü (=predictive) bir değeri olmadığını belirtiyorlar. Aynı şekilde, kalkış safhası, ya da herhangi başka bir safhanın iç yapısının incelenmesinde Rostow, «olaylar son derece değişik çok sayıda yollar-dan herhangi birini tutabilir» şeklindeki, bilime fazla bir katkısı olmayan ifadeler kullanmaktadır. Eleştiriciler böyle ifadelerden şu örneği alıyorlar : «...Yatırım oranı ve verimliliği yükselebilir ve bu artışın sonuçları, kendi kendini destekliyen bir genel büyüme sürecine yol açabilir...» (s. 46); ve eleştiriciler ekliyorlar : «Yahut, yatırım oranı ve verimliliği artırmıyabilir ve sözü edilen şekilde bir büyüme sürecine yol açmıyabilir...»

Eleştiriciler, Rostow'un yaptığı açıklamaların hem devrî (=circular), hem de açık - uçlu (open - ended) olduğunu belirtiyorlar. Örneğin, iktisaden gelişmekte olan bir ülkede bu gelişme, dışardan gelen bir tehlike veya tehdide karşı tepkici bir milliyetçiliğin sonucudur; ama milliyetçi olduğu apacık belli olan bir ülke kalkış dönemine girememişse, bu «milliyetçiliğin çok değişik yönlerden birini tutabileceğindedir.» (s. 29).

Baran ve Hobsbawm Rostow'u, günümüz az - gelişmiş ülkelerinde iktisadi gelişmenin farklı mahyetini göz önünde tutmadığı için şiddetle yermektedirler : «Geri bir ülkenin devlet adamı veya iktisatçısı, yüz yıllık Batı kapitalizminin hiç bir ülkeyi gelişmiş ülkeler seviyesine getirmediğini bilmektedir. Aynı şekilde, kâr dürtüsüyle yön alan özel yatırıma ülkesinin çelik sanayii için değil, turistik otelleri için güvenebileceğini de bilmektedir. Sonuç olarak, bu mahzur'u taşıyan 19. Yüzyıl Avrupa veya Amerika metodundan-sa, gittikçe daha fazla, sözü edilen mahzuru taşımayan devlet müdahalesi yoluyla iktisadi gelişmeyi sağlamak yolunu seçmektedir. Rostow, az gelişmiş bölgelerin gerçek problemi olan bu olguları açıklamak bir yana, bunların farkında bile görünmemektedir... Bu görmemezlik tesadüfi değildir. Prof. Rostow'un bakış açısı, böyle

sorunları çözümlemesini imkânsız kılmakta, hatta bu sorunların varlığını farketmesini bile güçleştirmektedir. Çünkü, eğer «18. Yüzyıl İngiltere'siyle Khrushchev Rusya'sını; Meiji Japonya'sıyla Mao Çin'ini; Bismark Almanyasıyla Nâsır Mısır'ını» ayırdeden herşeyi *görmezlikten gelirsek* (s. 1), *Nâsır Mısır'ının neden Khrushchev Rusya'sını, 18. Yüzyıl İngiltere'sinden daha faydalı bir klâvuz olarak gördüğünü anlıyamayız...* «Her halde Prof. Rostow, kendisinin de açıkça söylediği gibi, esas olarak bir iktisadi gelişme teorisine ulaşmak değil, fakat bir gayri komünist manifesto yazmak amacıyla hareket etmiş olduğu için, böyle sorunlarla meşgul olmamaktadır.»

Son olarak, az-gelişmiş ülkelerde gelişme süreci üzerine bir kitap yayınlamış olan bir uzmanlar grubunun 'kalkış' kavramı üzerine görüşlerini anabiliriz: «İktisatçılar ve iktisat tarihçileri arasında hâlâ, kalkış kavramının hem ampirik, hem de analitik muhtevası üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Bazıları mevcut tarihi verilerin, gelişmenin kendi-kendini destekler hale geldiği dönemi güvenle tesbit etmemize imkân vermediğini düşünüyorlar. Başkaları ise, kalkış diye adlandırılan dönemde karşılıklı etki-tepki ilişkileri içinde bulunan değişkenlerin henüz yeter sayılacak etraflı bir izahının yapılmamış olduğunu, bundan dolayı kalkışın hangi durumlarda ortaya çıkacağını şartlı olarak bile ön-göremiyeceğimizi ileri sürüyorlar. Bununla birlikte, tarihi açıdan bakıldığında, kendi-kendine büyümenin, gelişmiş ülkelerde yeni bir olay olduğu hususunda geniş bir görüş birliği vardır... Kendi-kendini destekliyen büyümenin temel özelliği, ekonominin birçok sektörlerinin birbirini karşılıklı olarak destekliyen etki-tepki ilişkileri içinde bulunmasıdır; bu sektörlerden herbiri bu süreç içindeki rolünü oynamak üzere, çok uzun süren, yavaş bir evrimci değişme içinde hazırlanmıştır.» (32).

Mevcut verilerce doğrulanmamasına, aynı verilerin başka uzmanlarca benzer şekilde yorumlanmamasına ve safha tezine katılmamasına ek olarak, Rostow'un tezi, yeter derecede açık olmayan kavramlar da ihtiva etmektedir. Örnek olarak, ön-şartlar ve kalkış dönemlerinde aranan 'kurumsal değişmeler'i alabiliriz. Bu değişmeler muğlak bir şekilde sunulmuş olup, aranan şartların ne zaman gerçekleştiğini tesbit etmek imkânı bulunmamaktadır.

(32) Max E. Millikan and Donal L. M. Blackmer (Derl.), *The Emerging Nations*, (Boston: Little, Brown and Co., 1961), s. 46. Rostow'un kendisi de bu uzmanlar grubunun bir üyesiydi.

Bunun gibi Rostow'un 'iktisadi olgunluk' kavramına verdiği anlam da açık olmaktan uzaktır: «Toplumun (o zaman için) modern olan bütün teknolojiyi kaynaklarının büyük kısmına, etkili bir şekilde uyguladığı dönem.» (s. 59). Burada tanımlandığı şekildeki olgunluk dönemi, yeni sektörlerin ortaya çıkmasına bağlanmamış olup, açık bir şekilde tarihlendirilmesine imkân yoktur. Buna rağmen Rostow, «yuvarlak, sembolik» tarihler vermektedir ve bu tarihlerin hepsi kalkış döneminin başlangıcından sonra 60 yılı gösteriyorlar. Fakat Rostow bu durumun sebebinin açıklanmıyor (33).

Yukarıdaki eleştirilerden anlaşılacağı üzere, Rostow'un tezi, «kendi kendisiyle karşılaştırma» ölçüsü bakımından da önemli kusurlar taşımaktadır: Bir defa aynı unsurlar hem ön - şartlar dönemi, hem de kalkış dönemi için ileri sürülmektedir. Örneğin, feodal unsurları tasfiye edebilecek ve modern kurumları kurabilecek merkezi ve milli bir hükûmetin doğması, ön - şartlar döneminin en önemli bir unsurudur; öte yandan «elverişli bir sosyal, siyasi ve iktisadi çerçeve» nin bulunması, kalkış döneminin önemli bir unsuru olarak sunulmaktadır. Aynı şekilde, artan nüfusa ve özellikle artan şehir nüfusuna yetecek besin, modern sektöre de daha geniş pazar ve daha fazla kredi sağlamak için tarımda verimliliğin önemli ölçüde artması temel bir ön - şarttır; öte yandan modern tarım teknik ve motadlarına olumlu cevap verebilecek bir çiftçi sınıfının doğması, başarılı bir kalkış döneminin zorunlu bir unsuru olarak sunulmaktadır. Tarımda verim artışı (ön - şart), böyle çiftçiler olmadan gerçekleşebilirmiş gibi...

Metodolojik açıdan Rostow'un tezinin hoş karşılanamayacak bir başka yanı, birçok önemli nedensel ilişkileri «A, B'ye sebep olabilir» şeklinde kurmasıdır. Bilindiği gibi bu türlü beyanların bilime katkısı son derece sınırlıdır, çünkü bunların ne doğruluğunun denenmesine, ne de kabul veya red edilmesine imkân vardır. Örneğin, tarımda gelişmenin neden kalkış için bir ön - şart olduğu şu şekilde açıklanıyor: «Tarımda verimliliğin yükselmesi sonucu olarak, gerçek gelirlerin arttığı bir ortam, kalkış için temel önemdeki yeni modern sanayi sektörlerinin gelişmesini teşvik eden önemli bir unsur **olabilir.**» (s. 23). Aynı şekilde İngiltere'nin neden kalkış dönemine giren ilk ülke olduğu şu şekilde açıklanmaktadır: «Kıttan kopmuş bir adanın karşılaştığı tehdit ve tehlikelerin doğurdu-

(33) Habakkuk, *op. cit.*, 603; Ohlin, *op. cit.*, s. 650.

ğu İngiliz milliyetçiliği, içinde kalkışın ön - şartlarının gerçekleşmesi sürecinin hızlandığı yatkın bir toplum düzeni **yaratmış olabilir.**» (s 35). Amerika neden İngiltere'den sonra kalkış dönemine girmiştir? «Çünkü, -başka sebepler yanında- İngiltere'nin, empoze ettiği merkantilist politika, kalkışın ön - şartlarının gerçekleşmesini biraz **yavaşlatmış olabilir.**» (s. 34).

Yine bilime katkısı son derece sınırlı olan bir başka türlü ifade de «olmalıdır» şeklindeki ifadelerdir. Rostow bu türlü ifadelere de sık sık başvurmuştur. Örneğin bütün bir ön - şartlar döneminin unsurlarını bu şekilde sunmaktadır (bknz. : s. 18 - 19).

III — İKTİSADİ GELİŞMENİN SOSYOLOJİK YÖNLERİ

Rostow'un tezinin, sosyoloji, anrtopoloji ve sosyal psikolojinin iktisadi gelişme sürecinin anlaşılmasına yaptığı katkıları geniş ölçüde ihmal ettiği, eleştiriciler tarafından genellikle kabul edilen bir husustur. Tezinin bu bölümüne açıklık kazandırmak amacıyla, adı geçen bilimlerin iktisadi gelişme sürecini anlamamıza yaptığı katkıları özet olarak belirtmeği faydalı görüyoruz (34).

Son yıllarda, iktisadi gelişmenin toplumsal ve kültürel faktörlerini inceliyen, İktisadi Gelişme Sosyolojisi diyebileceğimiz, yeni bir disiplin gelişme yoluna girmiştir. İktisadi gelişmeyi, esas itibarıyla bir toplumsal değişme olarak mütalaâ eden bu yeni disiplin, geleneksel ve sanayileşmiş toplum modelleri, ideal tipleri çizmekte ve geleneksel toplum şartlarından sanayileşmiş toplum şartlarına geçişin faktörlerini, unsurlarını ve mekanizmasını açıklamaktadır.

Geleneksel Toplum : Rostow, geleneksel bir toplumun tanıtıcı bazı özelliklerini saymakla yetiniyor. Böyle bir toplumun iç yapısını ve işleyişini, nasıl olup da değişmeden, kendi kendisini devam ettirdiğini anlatmıyor. Oysa İktisadi gelişme sürecinin iyice anlaşılabilmesi için, geleneksel toplumun yapısını ve işleyişini, bu toplumda değişmelere yol açan faktörlerin neler olduğunu ve değişmelerin toplumun hangi unsurlarında ortaya çıktığını bilmek gerekir.

Geleneksel bir toplumun ilk göze çarpan özelliği, durgunluğu, yani değişmeden devam edebilmesidir. O kadar ki, Eski Yunan ça-

(34) İktisadi gelişmenin sosyolojik yanlarının daha ayrıntılı bir incelemesi için bknz.: Özer Ozankaya, «Toplumsal Değişme Olarak İktisadi Gelişme,» *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, sayı 1, ss. 267 — 292.

ğındaki köylü kişiliği için Hesiod'un yapmış olduğu tasvir, günümüz geleneksel toplumlarında köylü kişiliği için hemen aynen tekrarlanabilir (35).

Bu durgunluğun nedenini, köylünün en belirgin özelliği olan güçsüzlüğü'nde aramak gerekir. Tanınmış Amerikalı Antropolog Florence R. Kluckhohn'un dediği gibi, insan - tabiat ilişkileri açısından üç türlü insan ayırdetmek mümkündür : 1) Tabiata hakim insan, 2) Tabiatın içinde insan ve 3) Tabiata tâbi insan. (36). Köylü, tabiata tâbi insan sınıfına girmektedir. Etrafında cereyan eden tabiat olaylarını etkilemeğe gücünün yetmeyeceğine inanmıştır. Onun için yağmur duasına çıkar; onun için büyüye, üfürüğe başvurur. Etrafında cereyan eden toplumsal olayların da, kendisinin anlayabileceği ve kontrol edebileceği nedenleri olduğunu düşünemez; tevekkül ve kadere razı olma, köylünün en tipik tepkisidir.

Başlıca iş - güç şekli tarımdır; kullandığı teknoloji ilkel, üretimi de zayıftır.

İşte geleneksel toplumda, yukarıda anlatılan durumda bulunan geniş bir 'basit halk' kitlesi, bir de bu kitleden çok uzak, onunla teması çok seyrek bir 'seçkinler' grubu vardır. İktisaden bunlar da toprağa dayanırlar; şu farkla ki, çalışan genellikle başkalarıdır. Gerçekte bunların da kişilikleri, «tabiata tâbi insan» in kişiliğinden farklı değildir. Toprağa bağlılık, kader, tevekkül, akılcı düşünceden yoksunluk, bu grup üyelerinin de ortak özelliğidir.

Geleneksel toplumun bir başka özelliği de, böyle toplumlarda el - sanatlarının ve özellikle ticaretin çok düşük bir itibarı olmasıdır.

Geleneksel toplum içinde rollerin dağılışı, mensup olunan aile, yaş, cinsiyet gibi doğuştan elde edilen ölçülere göre cereyan etmektedir. Başarı ve yetenek, yani bir kimsenin ne yapabileceği değil, kim olduğu önemlidir. Böyle toplumlarda kanun ve kurallar şahsa göre değişen şekillerde uygulanır. Kanunların genelliği ve gayri - şahsiliği sanayileşmiş, modern toplumların bir özelliğidir. Gelenek-

(35) E. K. L. Francis, «The Personality Type of the Peasant According to Hesiod's Works and Days,» *Rural Sociology*, cilt X (September, 1954), ss. 275 — 295.

(36) Florence R. Kluckhohn, «Dominant and Variant Value Orientation,» in Clyde Kluckhohn and Harry Murray, (Derl.), *Personality in Nature, Society and Culture*, (New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1955) ss. 342 — 357.

sel toplumda, cemaat şartlarının hakim olması sebebiyle, fertler arasında soğuk, gayri şahsi mukavele münasebetleri kurulması da son derece güçtür. Kişilerin görev ve sorumluluklarının, haklarının sınırları belirli değildir. Çocuk babasına karşı; küçük kardeş büyük kardeşine karşı; fert ailesine, köyüne karşı; nihayet köylü ağa veya beye, devlete karşı sınırları belirsiz sorumluluklar ve sorgu - sualsiz itaat ile yükümlüdür.

Geleneksel toplumun sayılan bütün bu özellikleri toplumsal değişme ve iktisadi gelişmeyi güçleştiren hususlardır. İktisadi gelişme, veya çok kullanılan başka bir deyimle sanayileşme, yukarıda sayılan özelliklerde tersine bir değişmeye yol açmaktadır: tarıma değil, esas itibariyle sanayi ve hizmet sektörlerine dayalı bir ekonomi; ileri bir teknoloji ve işbölümü; yüksek bir iktisadi verimlilik; tarımın ticaretleşmesi; iki ögelî toplumsal sınıf yapısı yerine, geniş bir orta sınıfı da içine alan, üç ögelî bir toplumsal tabakalaşma ve yüksek bir yatay ve dikey hareketlilik; aile : iktisadi bir birim olmaktan çıkmış olan dar aile; büyük nüfusları barındıran geniş şehirlerin yaygın olması; insan: tabiata hakim insan; çevresindeki tabiat olaylarını anlayabilen ve onları kontrolü altına alabilen insan; çevresinde cereyan eden toplumsal olayların da izah edilebileceğini bilen; yeteneklerini geliştirmek hususunda sınırsız bir potansiyeli olduğunu bilen, bundan dolayı kendinden aşağıdakine bakıp tevekkül etmediği değil, kendinden yukarıdakini örnek edinmediği tercih eden insan; toplum içindeki rollerin, insanların kim olduklarına göre değil, ne yapabildiklerine göre dağılması; kanun ve kuralların şahsa göre değişmeden, herkese eşit şekilde uygulanması; görev ve sorumluluklarla, hak ve yetkilerin sınırlarında belirlilik.

Değişmenin Faktörleri : Geleneksel toplumdan, yukarıda modeli çizilen modern bir topluma geçiş sağlıyan başlıca faktörler nelerdir? Toplumsal değişimin faktörleri arasında başka toplumlarla temas ve kurulu düzenden memnuniyetsizlik, başta gelmektedir.

Rostow, durgun geleneksel toplumun iktisadi gelişmeye ve toplumsal değişmeye geçişini, daha ileri bir yabancı kuvvetten gelen tehdit veya tehlikeye karşı duyulan bir tepkinin sonucu olarak görmektedir. Bir defa Prof. Rostow'a pek çok sömürge ülkeler halklarının, yüzyıllarca yabancı hakimiyetine karşı neden tepki gösterip iktisadi gelişme sürecine giremediklerini sormak gerekir. Gerçekte hiç bir yabancı tehlikesi olmadan da başka kültürlerle temas etmek veya kurulu düzenden memnun olmayıp toplumsal

değişmeler yapmak mümkün olduğu gibi, sömürgelerde olduğu üzere, yabancı tehlikesine, hatta hakimiyetine rağmen, daha ileri olan kültüre karşı kapalı kalmak, ondan nefret etmek de mümkündür.

Öte yandan topluma değişmeleri getirecek ve yayacak olanların kimler olduğu sorusu, toplumsal değişme konusunun önemli bir yanını teşkil etmektedir. Bu konuda bütün toplumları kapsamı içine alacak genişlikte genellemelere kalkışacak olursak, ancak Rostow'un ki gibi çok sathi yargılara ulaşabiliriz. Bunun yerine, toplumsal değişmeler tarihinde, değişmenin yapıcılarını açısından, farklı şartlarda ortaya çıkan tipler tesbit etmek, bizi gerçeğe daha çok yaklaştırır, kanısındayız. Şöyle ki, iktisadi gelişme tarihinde, bir kendiliğinden gelişme süreci, bir de plânlı veya güdümlü gelişme süreci olmak üzere iki türlü gelişme süreci tesbit etmek mümkündür. Kendiliğinden gelişme sürecinin örneği Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde görülmüştür. Bu ülkelerin gelişmesi, 13 ve 17. yüzyıllar arasında cereyan eden coğrafi, teknik ve entellektüel devrimlerin bir sonucu olmuştur. Plânlı değişme sürecinin örneği ise, 20 yüzyıla damgasını suran ve Sovyet Rusya ile başlayıp bütün az gelişmiş ülkeleri içine alan değişme sürecidir. Batı Avrupa'da yüzyıllar süren yavaş, kendiliğinden değişmenin ürünleri olan modern teknoloji, kütle haberleşme ve ulaştırma araçları, modern idare ve liderlik incelemeleri, 20. Yüzyılın fakir ve geri toplumlarına, kısa zamanda uzun sıçramalar yapmalarını sağlayan imkânlar kazandırmış bulunuyor. Bu imkânlar, başlıca üç grup insanın elinde, az gelişmiş denilen toplumları iktisadi gelişme ve modernleşme yönünde ilerletmektedir. 1) Askerler, 2) aydınlar ve 3) Müteşebbis kişilik ve yeteneğe sahip kimseler. Bunlardan özellikle ilk iki grup, Batı'da gelişen modern bilim ve teknolojiyi öğrenmiş, çoğunlukla Batı ülkelerini görmüş kimselerden kuruludur. Her ne kadar askerler şöven bir milliyetçilik veya siyasi iktidar peşinde koşabilir, aydınlar da Batı'yı bilip kendi toplumlarının cahil ve yabancısı kalabilirlerse de, çoğunlukla bu iki grup insanlar, geleneksel şartların yaygın olduğu az gelişmiş ülkelerde, toplumsal değişmelerin başlatıcısı, taşıyıcısı ve yayıcısı olmaktadır. Üçüncü grup fertlere, yani müteşebbis kişilikte insanlara da, iktisadi gelişme yolunda büyük ihtiyaç olduğu şüphesizdir. Ancak az gelişmiş denilen toplumların bu bakımdan pek talihsiz oldukları görülmektedir. Çünkü bu ülkelerin müteşebbisleri, büyük çoğunluğu itibariyle tüccar ve tefeci kimselerdir. Bir mal üreten, yeni bir imalât metodu getiren, bir grup insanı teşkilâtlandırıp, modern idarecilik ve

işletmecilik bilgileriyle yöneten sınaî müteşebbisler, az gelişmiş ülkelerde yok denecek kadar azdır. Bu yüzden bu ülkeler, gittikçe daha fazla sosyalist iktisadi gelişme metodlarına iltifat etmektedirler.

IV — TÜRK VE JAPON ÖRNEK OLAYLARI

Rostow Türkiye'yi, 1937 de kalkış dönemine girmiş sayıyor : 1933 - 1937 arasında girilen sanayileşme çabalarına ve 1950 den sonra tarımda görülen gelişmeye dayanarak, bu ülke kalkış dönemine girmiştir, diyor (Bknz. : s. 38). Şaşırtıcı olan taraf şu ki, kendi şemasındaki bir ön - şartın (= tarımda verimlilik artışı), bir kalkış dönemi olayından (= türlü sınaî tesisler kurulması) sonra gerçekleşmesi Rostow'u rahatsız etmiyor ve kendi tezini yadsıyan bu durum için bir açıklamada da bulunmuyor.

Gerçekte Türkiye örneğini kısaca şu şekilde anlamak gerekir : Türk halkı, 1923 de başlayan Cumhuriyet rejimine gelinceye kadar, kendi hizmetinde bir idareye, hatta böyle bir idare anlayışına, sahip olmamıştır. Bu tarihe kadar, Anadolu'daki uzun geçmişi boyunca Türk halkı, Osmanlı İmparatorluğu'nun tâbi halklarından biri durumunda kalmıştır. Osmanlı devlet düzeni ve idareci yetiştirme sistemi (kul sistemi), devşirme usulü, Anadolu halkına, toprağı işlemek ve savaş olunca savaşmaya gitmek işlerini bırakmıştı. 'Kaba Türk' diye kendisine tepeden bakılan bu halkın, toprağı terketmemesi için tedbirler de alınmıştı (37).

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun, bütün tarihi boyunca, kendisini İslâm dinini yaymağa ve savunmağa adanmış olması, Hristiyan dünyasıyla Müslüman dünyası arasındaki sınır üzerinde bulunması, bu devletin herşeyden önce bir ordu halinde kalmasına yol açmıştı. Aynı sebeple müslüman halk ve özellikle Türkler, Hristiyan dünyasına kapalı ve uzak kalmışlar, Hristiyan Avrupa'nın cehalet karanlığına gömülü bir yer olduğunu, oradan öğrenecekleri hiç bir şey olmadığını düşünegelmişler, Hristiyanların meşgul oldukları işleri 'gâvur işi', onların buluşlarını 'gâvur icadı' diye reddetmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak ticaret ve el - sanatları geniş ölçüde Rum, Ermeni ve Musevî azınlıkların elinde kalmış, idareci, asker, din adamı ve çiftçi olan Türk halkı arasında bir tüccar ve sanatkâr sınıf gelişmemiştir.

(37) Prof. Dr. Halil İnalcık, *Türk İdare Teşkilâtı Tarihi* (Teksir edilmiş ders notları) Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1960, ss. 119 — 120.

Homojen bir nüfusun bulunmaması ve vaktiyle bir bağış olarak Avrupalı tüccarlara tanınan bazı ayrıcalıkların zamanla kapitülasyonlar halini alması, bunun yol açtığı dış müdahaleler, bir yandan Türk halkını gittikçe daha fazla Batı'dan soğutuyor, öte yandan da Osmanlı idaresinin kendi iç işlerini bir düzene bırakmasına engel oluyordu. Bu yüzden Osmanlı Devletinin son iki yüzyılı sürekli savaşlar içinde geçmiştir.

İslâm dininin devletin kimliğine damgasını vürması, Osmanlı topraklarında yaşayan gayri müslim halkların yabancı kalmasına ve milliyetçi düşüncelere yönelmelerine yol açarken, Türkler kendilerini **müslüman olarak** mütalaâ etmekte devam ettiler ve 19. yüzyılın sonlarına gelinceye kadar milliyet kavramından yoksun kaldılar.

Osmanlı Batılılaşma çabaları bu şartlar içinde yapılmış ve askerî eğitim ve kurumlarla, idari kurumlar ve yönetmelikler alanından öteye geçememiştir. Batı usulüne göre yetişmiş bir ordu ve bir grup idarecinin ortaya çıkması dışında, Osmanlı Batılılaşma çabaları önemsiz sonuçlar alabilmiştir. İmparatorluk sürekli olarak parçalanır ve son yıllarını yaşarken, bu modern eğitim görmüş askerî ve sivil aydınlar, Türk halkı arasında milliyet bilincini uyanıdırabilmiş ve belli sınırları olan bir vatan anlayışının doğmasına yardım etmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşının sonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun da sonu oldu ve Türk halkı, Mustafa Kemal'in önderliğinde, askerî ve sivil aydınlarıyla birlikte başarılı bir kurtuluş savaşı verdikten sonra bir Cumhuriyet rejimi kurdu ve tarihinde ilk defa olarak kendi hizmetinde olan bir idareye kavuştu.

Cumhuriyet rejimi, Türkiye'de, Atatürk Devrimleri denilen bir dizi siyasi sosyal ve ekonomik devrimler üzerine kuruludur.

Cumhuriyetin kurucusu ve ilk başkanı olan Atatürk, bu devrimlerle, Türk toplumunun üstün değerlerini yeniden ifade etmiştir. İslâmiyetin yerine milliyetçilik, pozitivizm ve lâiyikliği bıraktı; Anadolu ve Trakya'yı içine alan yeni bir vatan kavramı yarattı ve Türklerin Anadolu'daki geçmişini Hititler devrine kadar uzatan bir tarih teziyle bu yeni vatan kavramını güçlendirdi.

Medenî kanun, eğitim, kadın hakları, siyasi demokrasi alanlarında, Atatürk devrimleri, en büyük önemi Batı Uygarlığına verdi. Batı Uygarlığını, herhangi bir Batı Avrupa ülkesinin uygarlığı olarak değil, fakat bilimin ve teknolojinin, lâiyik zihniyetin, demokrasi ve

insan haklarının üstünlüğü üzerine kurulu soyut bir uygarlık olarak anlamak gerekir. Bunu, Türkiye'nin, Batı'nın düşmanlığına rağmen Batılılaşmak istemesinden de açıkça anlamak mümkündür.

Atatürk devrimleri, aynı zamanda yeni kurumlar yoluyla iktisadi gelişmenin gereklerini hazırlamaya ve feodal ve bölgesel unsurları temizlemeğe çalıştı. İktisadi alanda, 1940 lara kadar en yüksek önem sanayileşmeye veriliyordu. Tarımın geliştirilmesi yolundaki tedbirlerin çoğu 1948 den sonra alınmıştır. Böylece, Rostow'un şemasındaki bir ön şart, bir kalkış unsurundan sonra cereyan ediyor. Gerçekte ise bütün Cumhuriyet hükümetleri, her zaman, ekonominin her sektörünün gelişmesiyle ilgilenmiştir. Fakat Kapitalizasyonların taze hatıraları, tarım ürünleri fiyatlarında korkunç düşmelere sebep olan 1930 ların dünya buhranı, kötüleşen uluslararası siyasi durum, Türkiye'nin, sanayileşmeye en yüksek önem vermeye sebep olmuştur. Zayıf iç kaynaklar, dış yardım bulunmaması, ilkel ulaştırma şartları, 40 000 den fazla küçük köyden kurulu tarım sektörünün gelişmesine bir set çekmiştir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye'de her iktisadi sektörde sınırlı bir gelişme olmuştur; dolayısıyla, iktisadi gelişme olaylarının bazı safhalar takip ettiği görülmemektedir. Örneğin ulaştırma ve tarımdaki gelişmeler, sanayideki gelişmelerden önce olmamıştır. Gerçekten tarım sektörünün, kamu gelirlerine katkısı, bütün Cumhuriyet devri boyunca çok önemsiz olmuştur. Bu durum, Rostow'un «kalkış» tanımına açıkça aykırıdır. Çünkü, O'na göre, «kalkış» için tarım sektörü, modern sektöre daha çok ürün, daha geniş pazar ve daha büyük kredi sağlamalıdır. Türkiye'de durum böyle olmamıştır.

Türkiye örneğinde Rostow'un şemasına uymayan bir başka durum da demokratik gelişmeyle ilgilidir. Rostow, kitlelerin idareye katılmasını iktisadi olgunluğun bir sonucu saymaktadır. Oysa demokrasi, iktisadi ve teknik gelişmenin «otomatik» bir yansıması değil, fakat insan guruplarının bilinçli bir başarısıdır. Batı ülkelerinde liberal düşüncelerin ve demokratik kurumların, çok defa modern bilim ve teknolojiden ve son yılların göz kamaştırıcı refah ekonomilerinden önce ortaya çıktığı tarihi bir gerçektir. İktisadi gelişme süreci demokratik rejimin bazı şartlarının gerçekleşmesine yararsa da, bu rejimin gerçekleşmesini hiç bir şekilde garantilemez.

Türk tecrübesi konusunda sonuç olarak hatırlatmak gerekir ki, Türkiye, kırk yılı aşan ulusal gelişme çabalarına rağmen, hâlâ az gelişmiş bir ülkedir. Nüfusunun yüzde altmışı okuma - yazma bilmemektedir; yüzde 71,3 ü tarım sektöründe yaşamaktadır. Şehirler, az - gelişmiş ülkelerdeki şehirleşmenin her türlü sorununu ortaya çıkarmakta, yarı - tecrit edilmiş 40.000 i aşkın köyün pek çoğu geleneksel toplum özelliklerini korumaktadır. Nüfus, yüzde 3 gibi yüksek bir oranla artmakta ve meşhur «fasit daire» işlemekte devam etmektedir.

Japon tecrübesine gelince, bu ülkenin iktisadi gelişme tarihi bize gösteriyor ki, ekonomik ve teknolojik gelişme, Rostow'un ileri sürdüğü gibi, bir yabancı müdahale veya tehdidine karşı uyanan tepkinin sonucu değildir. Rostow'un geleneksel toplum için belirttiği özelliklerin Japonya'da birarada bulunduğu bir dönemi, bu ülkenin 14. yüzyıldan önceki tarihi içinde bulabiliyoruz. Ancak, Asya kıtasının sanayileşmiş tek ülkesi olan Japonya'da geleneksel unsurlara bugün de sık sık rastlanmaktadır. Bu durum, iktisadi alanda olduğu gibi kültürel alanda da, modernleşme sürecinin birbirini takip eden safhalara ayrılabilceği iddiasını doğrulamamaktadır. Gerçekten bugün, Japon toplumu üzerine yazılan her inceleme eseri, «fakat, aynı zamanda» şeklindeki ihtirazi kayıtlarla doludur. Örneğin Japon toplumu sanayileşmiş bir toplumdur; fakat aynı zamanda nüfusunun yüzde 40'ı tarım dalında çalışır. Bu durum, başka birçok ihtirazi kayıtların kaynağını teşkil etmektedir: Geniş aile düzeni, hiyerarşik bir toplumsal yapı, otoriter fertlerarası münasebetler, toplumsal statü ve rollerin doğumla kazanılması, vs. gibi geleneksel unsurlar, bugünkü Japon toplumunun sık sık görülen özellikleridir ve tarıma dayanan küçük yerleşme yerlerinin yaygın olmasından ileri gelmektedir.

Rostow'un iddiasının aksine, iktisadi gelişme ve modernleşme sürecinin bir yabancı müdahalesinin veya tehdidinin sonucu olmadığını ve bu sürecin kronolojik safhalara ayrılmadığını göstermek için, Japon tecrübesini biraz daha yakından görelim :

Pütün tarihi boyunca homojen bir topluluk olan Japonya'da, geleneksel unsurları yıkan bir gelişme süreci, daha 14. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Japonya 17. yüzyıla kadar, bazen bütün ülkeye şamil merkezi bir idareye sahip olmuş, bazen de feodal beylikler arasında bölünmüştür. Merkezi idare ile feodal düzen arasında üç defa tekrarlanan bir sarkaç hareketi olmuş, ancak merkezi idare

her kuruluşunda temelleri daha sağlam kurulmuş, yetkileri daha geniş olmuştur (38).

Feodal siyasi düzenin sonuncusu olan Aşikaga devri. (1333-1568) için Japon tarihçileri, İngiltere'deki sanayi inkılabının başlıca unsurlarının gerçekleştiği bir dönem demektirler (39). Bu dönemde tarım metodlarındaki reformlar sayesinde (= çiftçiye gübre dağıtılması, iyi ekin ve ağaç türleri verilmesi, vs.) dekar başına üretim iki, hatta üç misli artmıştır (40). Bunun yanında el-sanatları sanayisi oldukça gelişmiş ve böylece hem teknik ilerlemiş, hem de gelirler artmıştır. Ticaret gelişmiş, toptancı ve parakendeci bir tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır. 15. yüzyıldan başlayarak paranın kullanılması oldukça yaygınlaşmış, bir para ekonomisi gerçekleşmiştir.

Yine bu dönemde dış âlemlerle münasebetler hayli sıklaşmış, Çin ve Kore ile ticaret gelişmiştir. Malaya yarımadasına kadar giden Japon gemiciler, buralarda karşılaştıkları Portekizliler aracılığıyla Batı ile temaslara geçtiler. Onlardan edindikleri yeni bilgiler, yeni imâlat teknikleri, ateşli silâhlar, vs., Japon toplumsal ve ekonomik hayatında değişimleri hızlandıran unsurlar oldular.

Japonların çok eski zamanlardan -beri başka toplumlardan kültür ithal ettikleri bilinen bir husustur. 14. yüzyıla kadar özellikle Çin'den, 14 ve 15. yüzyıllardan başlayarak da Portekizliler ve özellikle Hollandalılar aracılığıyla Batı Avrupa'dan kültürel iktibaslarda bulunmuşlardır.

Aşikaga feodalizminin sonlarına doğru beylikler arasındaki savaşlar salgın halini almış bulunuyordu. Otuz yıl kadar süren bu düzensiz dönemin sonunda, 1600 yılında, Tokugava ailesinden Büyük İeyasu, bütün rakiplerini yenerek **Şogun**, yani Japonya'ya hâkim siyasi lider oldu. Tokugava devri diye adlandırılan ve ikibuçuk yüzyıl süren bu dönem, Japon toplumunun inceden inceye hazırlanmış bir kalıp içinde dondurulmak istendiği bir dönem olmuştur. Tekrar bölgeciliğe dönülmemesi için Tokugava idaresi, bütün toplumsal hayatı kapsamı içine alan bir biçim getirmişti. Bu biçimin

(38) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, op. cit., s. 311.

(39) Japon iktisadî gelişmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Özer Ozankaya, «Japonya'nın Modernleşme Denemesi», *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XX, No. 1, ss. 293 — 310.

(40) Everett E. Hagen, *On the Theory of Social Change*, op. cit. ss. 330.

en başta gelen iki özelliği, Japonyanın dış dünyadan tamamiyle tecrit edilmesi (41) ve Japon toplumunun kastlara bölünmüş olmasıydı: İmparator ve asiller, samuray (= muharipler), çiftçiler, sanatkârlar ve tüccarlar. Tarım toplumun temelı sayılıyor, ticaret ise verimsiz bir faaliyet sayıldığından, ya da müreffeh bir tüccar sınıfının siyasi rolünden korkulduğundan, tüccarlara en aşağı sınıf statüsü verilmiş bulunuyordu: giymek zorunda oldukları elbiseler, taşımak zorunda oldukları işaretler bu aşağı durumlarını gözle görünür kılıyordu.

Ancak Tokugava idaresinin, Japon toplumunu bir kalıp içinde dondurmak amacıyla aldığı tedbirler, sonunda başarısızlığa uğradı. Ticari tarımın hızla gelişmesi, toprak mülkiyetinin temerküzü ve artan tarım işçiliği, daha 1700 yılında Edo, Osaka, Kiyoto gibi 300.000 den fazla nüfuslu şehirlerin, 20.000 - 60.000 nüfuslu daha bir dizi şehrin ortaya çıkması toplumdaki köklü değişmelerin belirtileriydi (42). Tokugava idaresinin toplumu dondurucu tedbirleri, her kasta mensup insanları hoşnutsuz kılıyordu. Örneğin, tüccar sınıfı hayli müreffeh bir duruma girmişti; fakat resmi sınıf sistemi, ona en aşağı sınıf muamelesi yapıyordu. Samuray (= muharipler) sınıfı, Tokugava idaresinin getirdiği iki yüz yıllık uzun barış döneminde görevlerini, dolayısıyla toplum içindeki statülerini kaybolmuş buldular. Çiftçi sınıfı ise, beylere ödedikleri vergilerin artan yükü altında eziliyor, yer yer isyanlara girişiyorlardı. Tokugava devrinin sonlarına doğru köylü isyanları salgın halini almış bulunuyordu.

Böylece Tokugava düzeni, samuray, çiftçiler ve tüccarlar arasında derin memnuniyetsizliklere yol açmıştı. Bu memnuniyetsizlik döneminde bir kısım samuray üyeler dikkat ve enerjilerini Batı Avrupa'ya, özellikle Hollandaya çevirip, oradan öğrendiklerini etrafa yaymağa başladılar.

Bütün bunlar gösteriyor ki, 1853 de Commodore Perry kumandasındaki Amerikan gemileri gelip Japon limanlarını açılmağa mecbur bıraktığı zaman, Japonya'nın kendi içinde çok derin toplumsal değişmeler olmuş bulunuyordu. Memnuniyetsizlikler artan ölçüde

(41) Edwin O. Reischauer and John K. Fairbank, *East Asia: The Great Tradition* (A History of East Asian Civilization Vol. I) (Boston: Houghton Mifflin Co., 1958), s. 557.

(42) Ruth Benedict, *The Chrysenthemum and the Sword*, (Boston: Houghton Mifflin Co., 1946), ss. 61 — 62.

devam etti ve 1868 de Şogun, İmparatora ülkeyi idare edemediğini söyleyerek yönetimi O'na devretti.

Genç İmparator Meiji ve O'nun tâyin ettiği, uyanık samuray üyelerden kurulu hükümetler, Japonyada, hukuki, idari, iktisadi ve siyasi alanlarda bir reformlar devri açtı. Kast düzeni ilga edildi; feodal beylikler tamamen ortadan kaldırılarak yerine idari taksimat sistemi konuldu; genel asker alma usulü getirilerek, irsi muharip sınıf lağvedildi; genel eğitim sistemi kondu; kadın hakları tanındı.

Meiji devrinde girişilen sanayileşme çalışmalarına gelince, bütün Japon tetkikçilerinin oybirliği ile kabul ettikleri üzere, eğer geçmiş yüzyıllar boyunca teknoloji, tarım ve para ekonomisi alanlarında birikegelen gelişmeler olmasaydı, Japon sanayileşme çabaları başarılı olamazdı. Buna rağmen, sınai kalkınmada kaydedilen yüksek başarı, Japon toplumunun geleneksel özelliklerinin kaybolmasını sağlamamıştır. Bir defa çok yakın bir geçmişe kadar süregelen feodal düzenin, siyasi ve sosyal hayat üzerindeki izleri kısa zamanda kaybolamazdı. Daha önemli olarak, geleneksel değerlerin, sanayileşmenin yüklerini mazur gösterebilmek amacıyla, hükümet tarafından istismar edildiğini görüyoruz. Bu geleneksel değerlerin, istismar edilebilecek genişlikte devam etmesinin nedeni Japonya'nın tarımsal temellerinde aranmalıdır. Bu temeller, değişmiyen tarım hayatının çok önemli unsurlarıdır : Çok küçük toprak parçaları, üretimin aile içinde teşkilatlanması ve elle çalışmanın çok yaygın ve yoğun oluşu. Bu unsurlardaki devamlılık, ailenin bir üretim birimi olmaktan çıkmasına ve sosyal karakterinin değişmesine imkân vermemiştir. Böylece üyeler üzerindeki aile otoritesi sınırsız olmakta devam etmiş, dayanışma ve itaat yaşamının şartları olarak süregelenmiştir (44).

Japon tarımının özellikleri, köylü ve şehirli nüfus oranlarında Rostow'un ileri sürdüğü şekilde bir değişmeye de imkân vermemiştir : Rostow'a göre kalkış döneminin sonuna doğru (yani Japonyada 1900 yılına doğru) tarımda çalışan nüfus, bütün nüfusun yüzde 40 ına düşebilir; iktisadî olgunluk döneminde ise, bu oran «pek çok hallerde yüzde 20 ye düşmüştür.» (s. 71). Oysa Japonyada en-

(43) Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan : Government Enterprise*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1955), s. 13.

(44) Thomas C. Smith, *The Agrarian Origins of Modern Japan*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1959), s. 205.

tansif tarım yapıldığı için, tarım nüfusu 1868 den 1940 a kadar tamamıyla sabit kalmıştır. 1930 da tarımda çalışan nüfus, bütün nüfusun yüzde 50,3 ünü teşkil etmekteydi.

Rostow, bu durumu şu şekilde izah ediyor : «1940 Japonyası biraz değişik bir durum gösteriyor. Tarım sektöründe çalışan nüfus oranının böylesine yüksek olduğu bir ekonomiyi «olgun» bir ekonomi saymak mümkün müdür ? İktisadi olgunluk kavramının tanımı dışında, bir toplumun kendi nüfusu hakkındaki kararını veri olarak kabul edersek, bu soruya olumlu cevap verebiliriz.» (ş. 68). Önce «bir toplumun kendi nüfusu hakkındaki kararını veri olarak kabul edersek» ifadesinin belirsiz mahiyetine dikkati çekelim. Öte yandan Rostow, 1940 yılında iktisadi olgunluk dönemine girdiğini ileri sürdüğü Japonya'da, aynı sebepten ötürü, iktisadi olgunluğun toplumsal yönlerinin de gerçekleşmemiş olduğunu görmezlikten geliyor. Gerçekten, Japon halkı arasında geleneksel değerlerin yaşamakta devam etmesi, bu değerlerin dikta rejimi kurulmasını kolaylaştırması, geniş ölçüde yoğun tarım yapılmasından dolayıdır. Burada da görülüyor ki, demokrasi ve liberal siyasi uygulamalar, ekonomik ve teknolojik gelişmenin mutlaka sağlayacakları sonuçlar değildir.

Sonuç olmak üzere, bu yazıda belirtilen hususları özetliyelim :

Prof. Rostow'un, iktisadi gelişme olaylarının birbirini takip eden beş safha içinde cereyan ettiğini ileri süren tezi, iktisatçılar ve toplumbilimciler tarafından kabul edilmemektedir; tez, bu konuda mevcut verilerin bütününi gözönünde bulundurmamıştır. Tezin dayandığı örnek - olaylardan bazılarını bağımsız olarak inceleyen bilim adamları, Rostow'unkinden farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Tez, kendi kendisiyle çelişen unsurlar ihtiva etmekte, dayandığı kavramlar açıklıktan yoksun bulunmakta ve nedensel ilişkilerin çoğunu «A, B ye yol açabilir», «A, B ye yol açmış olabilir» veya «A olmalıdır ki B olsun» gibi bilime katkısı son derece sınırlı, doğruluğunun denenmesi, kabul veya red edilmesi imkânsız olan şekillerde kurmaktadır.

Bütün bu nedenlerle, Prof. Rostow'un «İktisadi Gelişmenin Safhaları» tezini güvenilirlikten, dolayısıyla geçerlikten yoksun bulmaktayız.